

ΙΔΡΥΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ
ΛΕΣΧΗ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΩΝ

**ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΥ ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ,
ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΣΜΟΥ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ**

ISBN: 978-618-82148-4-2

Τὸ σχέδιο μὲ τὴν ἄγκυρα,
παραδοσιακὸ ἔμβλημα τοῦ Κόμματος τῶν Φιλελευθέρων,
ἀποτελεῖ προσφορὰ τοῦ ζωγράφου Σαράντη Καραβούζη (1938-2011).

ΙΔΡΥΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ

ΛΕΣΧΗ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΩΝ

**ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΥ ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ,
ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΣΜΟΥ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ**

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΦΙΛΑΝΔΡΟΣ

ΑΘΗΝΑΙ

2020

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τριάντα χρόνια μετά την εκ των έσω διάβρωση και κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων το sequel της Ιστορίας παραμένει συναρπαστικό. Το «τέλος της Ιστορίας» ήταν μια παρανόηση. Ασφαλώς και η Ιστορία δεν τελειώνει. Εκείνο που τελείωσε τότε ήταν η ψυχροπολεμική διάσταση της πολιτικής και η ουτοπία του κομμουνισμού. Η φιλελεύθερη δημοκρατία επικράτησε και προς στιγμήν φάνηκε ως η μόνη ρεαλιστική εκδοχή πολιτικής διακυβέρνησης παγκοσμίως. Ωστόσο, η απόψυξη του Ψυχρού Πολέμου έφερε στο προσκήνιο φαινόμενα, που είχαν αδρανοποιηθεί ή/και κατασταλαί, όπως ο εθνικισμός, ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός, ο συντηρητισμός, το φυλετικό μίσος.

Η κριτική, επομένως, συνεχίζεται αμείωτη, αφού στις δύο πρώτες δεκαετίες του εικοστού πρώτου αιώνα το δημοκρατικό παράδειγμα όχι μόνο υποφέρει από κρίση ταυτότητας, αλλά και αμφισβητείται δυναμικά από εναλλακτικά μοντέλα διακυβέρνησης. Ο τρόπος λειτουργίας, η ποιότητα, η εμβάθυνση, τα δικαιώματα είναι ζητούμενα για μια φιλελεύθερη δημοκρατία, ώστε να μην είναι ένα σκέτο κέλυφος πολιτικής λειτουργίας ή απλά μια ρητορική νομιμοποίησης της εξουσίας. Ο κ. Γιώργος Κ. Στεφανάκης διαπραγματεύεται δύο δομικά προβλήματα, που διαβρώνουν συθέμελα τα κατά τόπους εθνικά δημοκρατικά πολιτεύματα: την αναποτελεσματικότητα των εθνικών κοινοβουλίων εμπρός στην αναπτυσσόμενη διεθνική κοινωνία και την εκτεταμένη αδιαφανή συναλλαγή της ηγεσίας με οικονομικά συμφέροντα. Τα παραδείγματα πολλά. Στο κείμενό του με έμφαση τονίζεται πως η δωροληψία είναι η αχίλλειος πτέρνα του κοινοβουλευτισμού.

Η δημοκρατία, επίσης, είναι ευάλωτη σε περιπτώσεις καταχραστών του δημοσίου χρήματος. Ο Γρηγόριος Δαφνής περιγράφει στο βιβλίο του *Η Ελλάς μεταξύ δύο Πολέμων, 1923-1940* πως το καλοκαίρι του 1924 είχαν αποκαλυφθεί πολλές περιπτώσεις καταχρήσεων σε βάρος κοινωνικών οργάνισμών και πως οι κατηγορούμενοι καταχραστές, δημόσιοι υπάλληλοι και στρατιωτικοί, συνέχιζαν να κυκλοφορούν σε κοσμικά κέντρα, χάρη στη βρα-

δύτητα της Δικαιοσύνης και τη δωροδοκία. Το περιβάλλον αυτό εκμεταλλεύτηκε λίγους μήνες αργότερα η δικτατορία του Θ. Πάγκαλου. Όπως, όμως, καταλήγει ο Π. Καλλιγιάς στο διεισδυτικό του κείμενο *Η εξάντλησις των κομμάτων, ήτοι ηθικά γεγονότα της κοινωνίας μας* (1842), η δημοσιοποίηση της αλήθειας, που σημαδεύει τα πεπραγμένα μιας χώρας, κάνει τον κοινοβουλευτισμό να υπερτερεί ηθικά. Κι αυτή είναι, εν τέλει, η αρετή της δημοκρατίας.

Σε μια εποχή, λοιπόν, που η ανθρωπότητα έχει ν' αντιμετωπίσει μια πολυδιάστατη κρίση – χρηματοπιστωτική, δημογραφική, μεταναστευτική, κλιματική – η προοπτική του κοινοβουλευτισμού είναι ένα μείζον θέμα. Η προβληματική αυτή αποτέλεσε το θέμα της ημερίδας, που διοργάνωσε το Ίδρυμα Ιστορίας του Ελευθερίου Βενιζέλου – Λέσχη Φιλελευθέρων στις 21/1/2020. Τα πρακτικά της εκδήλωσης αυτής δημοσιεύονται στον ανά χειράς τόμο με σκοπό να δώσουν στον αναγνώστη πολυαιτιακές εξηγήσεις και χρήσιμες ιστορικές αναφορές.

ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΦΙΛΑΝΔΡΟΣ

Ιστορικός

25 Ιουνίου 2020

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. ΣΤΕΦΑΝΑΚΗΣ

Πρόεδρος του Ιδρύματος

ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΥ ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ,
ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΣΜΟΥ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ

I

Ό,τι βελτιώνει την επί γης ζωή είναι **πολιτισμός**. Έχει ποικίλες εκφάνσεις: τεχνολογικός, μεσαιωνικός, αρχαίος, νέος, ιατρικός κ.ο.κ. Ο πολιτισμός έχει δύο κύρια γνωρίσματα: διαρκώς εξελίσσεται. Ουδέποτε τελειώνει. Όσο υπάρχουν άνθρωποι θα επιδιώκουν βελτίωση της διαβίωσής τους.

Ακόμη, ο πολιτισμός εξελίσσεται υπό αλληλοδιάδοχες ψευδαισθήσεις.

II

Ο κομμουνισμός αποτέλεσε την κορυφαία ψευδαίσθηση του 20^{ου} αιώνα.¹ Εκατομμύρια ανθρώπων γοητεύτηκαν από το όραμα μιας κοινωνίας αταξικής, δίκαιης, ευτυχισμένης.

Η υπόσχεση υπήρξε ονειρώδης: Καταργούνται τα αφεντικά, κάθε παιδί που γεννιέται, θα σπουδάζει, αν θέλει, ό,τι θέλει. Θα έχει πλήρη ελευθερία επιλογής του επαγγέλματος που του αρμόζει. Θα εξασφαλίζει άνετη ζωή, ώστε να ιδρύσει οικογένεια. Θα εισπράττει, τέλος, αξιοπρεπή σύνταξη. Θα ολοκληρώνει την επίγεια θητεία του υπό συνθήκες αξιοπρεπείς.

Έναντι του παραδείσου, ζητήθηκε από τα μέλη της κοινωνίας όπως παραιτηθούν, υπέρ του κράτους, από κάθε περιουσιακό δικαίωμα.

Η παραίτηση υπήρξε καθαρά φαινομενική. Το δικαίωμα ουδέποτε είναι αυτοσκοπός. Μέσο είναι που αντιστοιχεί σε κάποια απόλαυση. Φερ' ειπείν, δεν επιδιώκεται ο τίτλος ιδιοκτησίας. Επιδιώκεται η απόλαυση της ιδιοκτησίας. Και επί κομμουνισμού η απόλαυση είναι υπεσχημένη από το κράτος. Έτσι ο πολίτης από τίποτε δεν παραιτείται.

1. Αντί πολλών βλ. Francois Furet, *Le passé d' une illusion* (Paris: Robert Laffont/ Calmann-Lévy, 1995).

- Τρεις είναι οι κυρίως θεμελιωτές του συστήματος. Ο Βλαδίσλαος Τίλις Ουλιάνωφ: Lenin. Ο Ιωσήφ Τσουγκασβίλι: Stalin. Και ο Κάρολος Μαρξ.

Ο Lenin γεννήθηκε σε οικογένεια εύπορη της επαρχιακής αριστοκρατίας, που είχε τιμηθεί από τον Τσάρο με τίτλο ευγενείας (!). Εν τούτοις, ο μεγαλύτερος αδελφός του είχε εμπλακεί σε αναρχική οργάνωση. Η τελευταία προετοιμάζε δολοφονία του Τσάρου. Η προετοιμασία απεκαλύφθη, ο αδελφός του Lenin καταδικάστηκε εις θάνατον. Η ευγενής καταγωγή παρείχε, φαίνεται, βάση συγγνώμης. Εάν εξητείτο χάρις μάλλον θα εχορηγείτο. Αλλά ο τρομοκράτης – αδελφός ήταν σκληρός. Δε ζήτησε χάρη. Ακολούθησε η εκτέλεση.

Ο Lenin βίωσε οδυνηρά την απώλεια του. Ριζοσπαστικοποιήθηκε εναντίον της κοινωνίας.

Κατά την έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου βρέθηκε πολιτικός κρατούμενος στην Αυστροουγγαρία. Φίλοι του αριστεροί κινητοποιήθηκαν αποτελεσματικά για την απελευθέρωσή του. Την πέτυχαν. Έτσι ο Lenin κατέφυγε στην ουδέτερη Ελβετία, στη Ζυρίχη. Ήταν ιδιαίτερα μελετηρός. Επικεντρώθηκε, κυρίως, σε δύο συγγραφείς: στον Πρώσο στρατηγό Von Clausewitz και στον Marx.

Ο πρώτος έχει δώσει τον χαρακτήρα του πολέμου ως συνέχειας της πολιτικής δια των όπλων. Έχει αναπτύξει, συναφώς, τη «**θεωρία των ορίων**», ότι, δηλαδή, οι ανθρώπινες αντιθέσεις άγουν σε αναμετρήσεις. Όταν εξαντληθούν τα ειρηνικά μέσα, ακολουθούν πολεμικές επιχειρήσεις. Αλλά η ανθρώπινη δράση διέπεται από την λογική. Έτσι, μοιραία, κάποια στιγμή ο πόλεμος τελειώνει. Τότε η ειρηνική διαβούλευση διαδέχεται την αιματηρή περίοδο. Και ιδού το κρίσιμο: Όσοι στρατιωτικά πέτυχαν τα περισσότερα και ειρηνικά θα αμειφθούν αναλόγως.

Καθοδηγούμενος από την αντίληψη του Clausewitz, ο Lenin, εμπέδωσε πεποίθηση ότι απαιτείται εμφύλια πολεμική αναμέτρηση, ως προϋπόθεση, ώστε να επιβληθεί το κομμουνιστικό καθεστώς.

Αυτή, μεθοδολογικά, ήταν και η κατεύθυνση του Marx, δια του κομμουνιστικού – επαναστατικού μανιφέστου του 1848. Ιστορικό υπήρξε το αποτύπωμα του Marx. Εντυπωσίασε με την πειθώ της διαλεκτικής του: για την **αναγκαιότητα του αγώνα και τη βεβαιότητα της νίκης**. Χαρακτηριστικό, εξ άλλου, γνώρισμα: ο Μαρξισμός – Κομμουνισμός δεν διατυπώθηκε ως μία επί πλέον πολιτική επιλογή ή εκδοχή. Ο κομμουνισμός υπήρξε αποστολικό κήρυγμα. **Διατυπώθηκε ως θρησκεία καταργητική κάθε προηγούμενης πίστης.**

- Υπέρτατο ον είναι η **νομοτέλεια** της Ιστορίας, κατά την μαρξιστική

αντίληψη. Δηλαδή, αποτελεί την ουσία της Ιστορίας η διαρκής πάλη των τάξεων: Οι δούλοι κατά των ελευθέρων, οι δουλοπάροικοι κατά των γαιοκτημόνων, οι πληβείοι κατά των πατρικίων (ανωτέρων). Η εξελικτική αυτή αντιπαράθεση ωριμάζει και ολοκληρώνεται στην αναμέτρηση των προλεταρίων με τους αστούς. Προλετάριοι είναι όσοι ζουν από την εργασία τους. Αστοί όσοι διαθέτουν τα μέσα παραγωγής. Αυτοί (αστοί) εξ ορισμού – στην μαρξιστική αντίληψη – κερδοσκοπούν εκμεταλλευόμενοι την εργασία των προλεταρίων, των εργατών. Οι τελευταίοι θα νικήσουν. Είναι πολυπληθέστεροι. Είναι και αποφασισμένοι. Τίποτε δεν έχουν να χάσουν. Τίποτε **εκτός από τις αλυσίδες τους**.

Η συγκρότηση ήδη της μαρξιστικής πολιτείας σημαίνει (για τους θιασώτες του δόγματος) πως η **Ιστορία** έκλεισε τον κύκλο της. Κατ' επιταγή της έχει επιβληθεί το Κομμουνιστικό Κόμμα. Έχει αναδειχθεί το κράτος των εργατών. Η κοινωνία είναι πλέον αταξική. Πας αντίθετος είναι ανιστόρητος ή – ακόμη χειρότερα – (είναι) υπονομευτής της κατάκτησης του λαού. Ούτως ή άλλως είναι απόβλητος.

Θεματοφύλαξ των κεκτημένων, άρα, και κτήτωρ κάθε εξουσίας προς ικανοποίηση των βιοτικών αναγκών των πολιτών είναι το **αταξικό κράτος**. Αυτό, κυριαρχικά, αποφασίζει περί της διανομής των παντός είδους αγαθών προς τους πολίτες.

Υλική στήριξη **δεν** υπάρχει **εκτός** του κράτους. Το κράτος έτσι και de facto αποκτά το μονοπώλιο της εξουσίας. Η δύναμη επιβολής είναι ιστορικά **πρωτοφανής** (!!!). Σε καμία προηγούμενη κοινωνία δεν υπάρχει αντίστοιχη συγκέντρωση εξουσίας από το κράτος.

- Η θεωρητική σύλληψη έχει ανάγκη εφαρμογής. Και αυτήν αναλαμβάνουν εκ των πιστών οι πιστότεροι. Λογίζονται όλοι προς όλους ίσοι. Τίτλοι και διακρίσεις πλέον δεν υπάρχουν (!). Την ισότητα μαρτυρά η προσαγώρευση: εκείνη του **συντρόφου**. Όλοι είναι μεταξύ τους σύντροφοι. Η προσπάθεια είναι καθολική. Πρέπει να παγιωθεί ο κομμουνισμός, όπου έχει επιβληθεί. Πρέπει παγκοσμίως να επεκταθεί. Και θα επεκταθεί. Η Ιστορία δεν σφάλλεται (!).

Μεταξύ των κατά θεωρητική σύλληψη ίσων, άλλοι (οι λίγοι) αποφασίζουν. Άλλοι (οι συντριπτικά πολλοί) πειθαρχούν στις αποφάσεις των λίγων. **Έχουμε**, έτσι, εκ των πραγμάτων **ανατροπή**. Η υπαγωγή των πολλών στους αποφασίζοντες ύψωσε ως **νέα τάξη** τους τελευταίους. Αναδείχθηκε έτσι και υπό κομμουνιστικό σύστημα η τάξη των προνομιούχων: η **nomenklatura**.

Η νέα ηγεσία των εκλεκτών διαθέτει **ένοπλη δύναμη** για το εσωτερικό, αλλά και για το εξωτερικό. Στο εσωτερικό το σωφρονιστικό σύστημα λέγεται

“gulag”. Πρόκειται για στρατόπεδα συγκέντρωσης. Η κομμουνιστική αλήθεια είναι κατά ιστορική αναγκαιότητα η μόνη. **Αμφισβήτηση δε νοείται.** Εάν αυτό το απλό δεν είναι κατανοητό ο ελεγχόμενος έχει ανάγκη – πάντως – **σωφρονισμού**. Εγκλείεται σε “gulag”, έως ότου δει το φως το αληθινό της κομμουνιστικής ορθοδοξίας.

Εννοείται, βέβαια, πως, εάν ο ελεγχόμενος διαγνωσθεί δόλιος, υπονομευτής δεν σωφρονίζεται. **Εκτελείται.** Εκατοντάδες χιλιάδες υπέκυψαν κατά τις σταλινικές εκκαθαρίσεις κυρίως των ετών 1937-8. Είναι οι περίφημες «**Δίκες της Μόσχας**». Ο κατάλογος των προς εκτέλεση διοχετεύονταν στους δικαστές. Αυτό πριν καν εμφανισθούν (και απολογηθούν) οι κατηγορούμενοι (!!!).

Στο εξωτερικό η κομμουνιστική ιδεολογία περιφρουρείται με ένοπλες επεμβάσεις. Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα της Βουδαπέστης και της Πράγας.

Το 1956 εξεγέρθηκαν κατά της κομμουνιστικής κυριαρχίας οι Ούγγροι. Εισέβαλαν τα σοβιετικά τεθωρακισμένα. Με αιματηρά αντίποινα αποκατέστησαν την κομμουνιστική ευταξία.

Τα όμοια συνέβησαν το 1968. Τότε το ιδεώδες αμφισβητήθηκε στην Τσεχοσλοβακία. Πρόκειται για την, έκτοτε, περίφημη «**Άνοιξη της Πράγας**». Η κομμουνιστική ορθοδοξία και πάλι αποκαταστάθηκε με την αιματηρή επέμβαση των σοβιετικών όπλων.

- Δεν είναι πλήρης η κατανόηση του κομμουνιστικού φαινομένου, εάν δεν εξετασθεί και το εν συνεχεία δομικό στοιχείο του συστήματος: **Η απατηλή αυτοδιαφήμιση.**

Διάχυτη είναι η αντίληψη πως ο μαρξισμός έριξε τον Τσάρο. Επίσης πως λαϊκός ξεσηκωμός, της βάσης, επέβαλε τον κομμουνισμό.

- Δεν έχουν έτσι τα πράγματα. Ο Νικόλαος Β' υπήρξε άνθρωπος περιορισμένων ικανοτήτων. Ήταν προσηλωμένος στην γυναίκα του. Η τελευταία τελούσε υπό την επιρροή του περίφημου Ρασπούτιν.

Η ανώτατη ηγεσία ήταν «**χύμα**» (!!!).

Σύρθηκε στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο ο Νικόλαος. Η Ρωσία ατύχησε στις επιχειρήσεις. Η γενική επιστράτευση στέρησε τη χώρα από χέρια γεωργικά αλλά και βιομηχανικά. Ο λαός πείνασε. Η ανέχεια έφερε τη γνωστή ως «**Φεβρουαριανή Επανάσταση**».

- Αυτή ήταν αληθινή εξέγερση βάσης. Μετείχαν παντός προσανατολισμού δυνάμεις του πεινασμένου λαού. Μετείχαν και κομμουνιστές (Soviet), αλλ' ασυντόνιστοι.

Ο Lenin, τότε, ήταν ακόμη στην Ζυρίχη (!).

Συνέπεια αυτής της εξέγερσης υπήρξε η παραίτηση του Τσάρου (!). Παραιτήθηκε την 15 Μαρτίου 1917. Χαρακτηριστικό της διάλυσης είναι το εξής: Ο Τσάρεβιτς ήταν ανήλικος και αιμοφιλικός. Ο Νικόλαος προσπάθησε να παραιτηθεί υπέρ του αδελφού του Μιχαήλ. Ο Μιχαήλ αρνήθηκε την προσφορά. Ο ιστορικός θρόνος των Ρομανώφ είχε καταστεί αδέσποτος (!!!). Ήταν εκτός του κράτους – ακόμη – οι κομμουνιστές. Η εξουσία περιήλθε στον σοσιαλδημοκράτη Αλέξανδρο Κερένσκι. Διέπραξε βαρύ σφάλμα. Συνέχισε τις επιχειρήσεις με στρατό απογοητευμένο και λαό πεινασμένο (!).

Οι στρατιώτες στασίασαν. Λιποτακτούσαν κατά κύματα. Αυτό για να γυρίσουν στις οικογένειες και στις δουλειές τους.

- Οι Γερμανοί είχαν συνειδητοποιήσει το χάος. Έσπευσαν να το εκμεταλλευθούν, μάλιστα και να το επιτείνουν. Επεστράτευσαν – κυριολεκτικώς – τον Lenin. Του χορήγησαν τρένο σφραγισμένο, εφοδιασμένο με άδειες διέλευσης από εμπόλεμες ζώνες. Τον είχαν επίσης ενισχύσει και με **χρήματα – φαίνεται – πολλά**. Έτσι έφθασε στην Πετρούπολη στις **16 Απριλίου 1917**. Άρα ένα μήνα **μετά** την παραίτηση του Τσάρου (!!!).

Ήταν, ο Lenin, βέβαιος, για την ανάγκη του εμφυλίου πολέμου προς επιβολή της πολιτικής του πίστης. Επιδεξίως εκμεταλλεύθηκε, κυρίως, τα κύματα των λιποτακτών.

Στο γενικό χάος επιβλήθηκε η οργανωμένη μειοψηφία των κομμουνιστών. Αποτελεί τέχνασμα διαφημιστικό η περίφημη ταινία του Αϊζενστάιν **«ΟΧΤΩΒΡΗΣ – Κατάληψη των Χειμερινών Ανακτόρων»**.

- Η διαφημιστική δράση συνεχίστηκε μετά την επιβολή του μαρξισμού. Θα εξαρθεί επί **σταλινισμού**. Θα διαφημίζεται ο παραγωγικότερος (πρώτος) εργάτης ανθρακωρύχος κ.ο.κ.

Τα **πρωτεία** θα εξαφανισθούν μαζί με το καθεστώς.

- **Παντός συστήματος η επιβίωση προϋποθέτει επαρκείς πόρους (!!!)**.

Η υπαρξιακή αυτή ανάγκη ήταν, κατά την κομμουνιστική συλλογιστική, ανατεθειμένη στην **κοινωνική συνείδηση**. Δηλαδή καθ' ένας εισέφερε στο κοινωνικό σύνολο το κατά δύναμιν. Ελάμβανε δε το αναγκαίο. Οι εύρωστοι και νέοι προσέφεραν πολλά, οι ασθενείς και ηλικιωμένοι λιγότερα. Όλοι – **κατά διαταγή** – κάλυπταν τις ανάγκες τους. Είχε δια νόμου απαγορευθεί η ανεργία. **Δεν έγινε όμως δυνατό δια νόμου να κατοχυρωθεί και η αμοιβή της εργασίας (!!!)**.

Το σύστημα λειτούργησε αποτελεσματικά, κυρίως, την εποχή του πολέμου, μάλιστα, κατά την πολιορκία της Μόσχας (Δεκέμβριος 1940 – Ιανουά-

ριος 1941), στο Stalingrad το 1943, στην πολιορκία της Σεβαστούπολης το 1940 – 1943. Είχε πρυτανεύσει, τότε, στην πλειοψηφία του σοβιετικού λαού η αντίληψη της γενικής αυτοθυσίας. Έπρεπε το παν να διατίθεται για τη σωτηρία της μητέρας πατρίδας.

- Αρχομένου του 1960 ο κομμουνισμός γνώριζε μεγάλη ανάπτυξη. Η Σοβιετική Ένωση ήταν το πλέον εκτεταμένο κράτος του πλανήτη. Η Κίνα ήταν κομμουνιστική από το 1949. Ήταν και το πολυπληθέστερο κράτος του κόσμου. Η Ανατολική, καλούμενη, Ευρώπη ήταν συμπαγώς κομμουνιστική. Ο κομμουνισμός είχε επιβληθεί στην Κούβα, διαχέονταν, ως επιρροή, στη Μέση Ανατολή και στην Αφρική. Αποτελούσε (και) σημαία κατά του συστήματος της λεγόμενης αποικιοκρατίας.

Είναι χαρακτηριστικό το εξής: Η Γαλλία εκδιώκονταν από τις αποικίες της στην Νοτιοανατολική Ασία. Είχε υποστεί, το 1954, συντριπτική ήττα στο Ντιεν Μπιεν Φου. Ο Σοσιαλιστής πρωθυπουργός Pierre Mendes France αναζητούσε λύση συμβιβαστικής απόσυρσης από την Ινδοκίνα. Οι κομμουνιστές στο γαλλικό κοινοβούλιο ήταν, βεβαίως, διεθνιστές. Δεν ήταν βέβαιο πως θ' αποδεχθούν τις απόψεις του πρωθυπουργού. Εμφανίσθηκε ο Zhou Enlai, αντιπρόεδρος του Mao Tse-tung. Μετέβη στη Γενεύη. Εκεί διεξήγοντο οι διαπραγματεύσεις. Ενέκρινε την συμφωνία. Αυτομάτως – μονολιθικά – προσχώρησαν οι Γάλλοι κομμουνιστές βουλευτές (!!!).

Ο Κομμουνισμός σημείωνε εξαιρετικές επιτυχίες και στην κατάκτηση του διαστήματος. Πρώτος τεχνικός δορυφόρος που αποσπάσθηκε από την έλξη της γης ήταν ο Sputnik. Πρώτο έμβιο ον, που εκτοξεύθηκε στο διάστημα, ήταν η σκυλίτσα Λάικα. Πρώτος άνθρωπος που ακολούθησε ήταν ο Σοβιετικός αξιωματικός Γκαγκάριν.

- Θυμάμαι έντονα, κοινωνική συναναστροφή περί το 1962. Ο Ηλίας Ηλιού έλεγε στον πατέρα μου περίπου ότι *«...Κώστα μου, ανοίγει η ψαλίδα, η κοινωνική συνείδηση αποτελεί πηγή έμπνευσης και δύναμης ανεξάντλητη. Προοδεύει ο κομμουνισμός, η συνείδηση του κοινού αγαθού γοητεύει τους πάντες...»*.

- Το μέλλον φαινόταν ελπιδοφόρο για τον κομμουνισμό. Σύννεφα βαριά εμφανίσθηκαν το 1975. Ξαφνιάστηκε η Οικουμένη. Η Σοβιετική Ένωση, ο σιτοβολών του κόσμου, άρχισε να εισάγει σιτηρά από τις ΗΠΑ και τον Καναδά. Να εισάγει, δηλαδή, εφόδια πρώτης ανάγκης. Και αυτό από τον κατ' εξοχήν ιδεολογικό αντίπαλο. **Ανάγκα – γαρ – και θεοί πείθονται.**

Ανάλογα άρχισε να διαμορφώνεται η κατάσταση στα δορυφόρα κράτη και στην Κίνα. Γενική υπήρξε η διαπίστωση. Από το κομμουνιστικό σύστη-

μα *έλειψε το αναγκαίο χρήμα συντήρησής του*. Ο κομμουνισμός ως μηχανισμός παραγωγής *δεν* κάλυπτε πλέον τις ανάγκες του.

- Στην Κίνα τα πράγματα εξελίχθηκαν, κατ' αρχάς, ομαλά, πάντως γρηγορότερα απ' ό,τι στη Σοβιετική Ένωση. Ο Μάο είχε λάβει απ' αρχής (1949) δύο πρακτικά και βελτιωτικά μέτρα. Απαγόρευσε – επί ποινή θανάτου – την κυκλοφορία οπίου. Όρισε πρακτικούς γιατρούς. Δεν ήταν κατ' ανάγκη απόφοιτοι ιατρικής. Είχαν όμως γνώσεις υγιεινής. Η αποστολή τους ήταν απλή. Όφειλαν να επιτύχουν τον διαχωρισμό των υγρών, δηλαδή, σε απόβλητα και σε ύδατα οικιακής χρήσης.

Τα μέτρα δεν ήταν κομμουνιστικά. Ήταν, όμως, αποτελεσματικά. Βελτίωσαν πολύ την υγεία των Κινέζων. Παρατάθηκε εντυπωσιακά το μέσο προσδόκιμο επιβίωσής τους. Όπως είναι αυτονόητο το καθεστώς του Μάο ιδιαιτέρως διαφήμισε τα μέτρα ως προϊόν της κομμουνιστικής έμπνευσης (!).

Στη συνέχεια τα πράγματα εξελίχθηκαν καταστροφικά. Επιχειρήθηκε το λεγόμενο *«Μεγάλο Βήμα»*. Στόχος ήταν η χώρα να γίνει ένα μεγάλο χαλυβουργείο. Άρα και σημαντική βιομηχανική δύναμη. Η αποτυχία υπήρξε πλήρης. Ο χάλυβας που παρήχθη ήταν κάκιστης ποιότητας. Έμεινε ουσιαστικά εκτός συναλλαγής. Πέρασε στ' αζήτητα.

Χειρότερα εξελίχθηκαν τα πράγματα στα πλαίσια της διαβόητης *«Πολιτιστικής Επανάστασης»*. Τότε – περί το 1966 – διατυπώθηκε ως αίτημα η ιδεολογική καθαρότητα. Συνθηματολογήθηκε: *πρώτα ερυθρός, έπειτα ειδικός*. Ξεχαρβαλώθηκε η Κίνα από την μαζική προώθηση των ερυθρών, αντίστοιχα δε τον παραμερισμό των ειδικών αμφισβητούμενης, όμως, *ερυθρότητας*.

Αφετηριακή υπόσχεση του Μάο υπήρξε ότι κάθε Κινέζος θα έχει ημερησίως μια κούπα ρύζι. Το 1966 η υπόσχεση *δεν* είχε τηρηθεί. Υπήρχε (και) τότε πείνα στην Κίνα (!!!).

- Αιφνιδίως το πολυμήχανο των Κινέζων ανέδειξε τον Deng Xiaoping.

Είναι ο ιδεολογικός θεμελιωτής της *Νέας Κίνας*. Επεσήμανε την ανάγκη εξεύρεσης πόρων για την προαγωγή του κράτους. Οι κομματικοί αντέλεξαν. Πρόβαλαν πως οι εισηγήσεις του Deng δεν ήταν επαρκώς *«μαρξιστικές»*. Και είπε το περίφημο: *«Άσπρος γάτος μαύρος γάτος, αρκεί να τρώει τα ποντίκια»*.

Η ανάγκη αύξησης της παραγωγής *δεν* έγινε εύκολα αποδεκτή. Ο ίδιος ο Deng ταλαιπωρήθηκε. Έπεσε, αρχικά, σε δυσμένεια. Παραμερίσθηκε. Τελικά, εν τούτοις, οι πρακτικές ιδέες του επιβλήθηκαν.

Ό,τι ο Deng, το αυτό υπέστη και ο πατέρας του σημερινού ηγέτη της Κίνας. Και αυτός πέρασε από φάση δυσμένειας. Ο Xi Jinping έζησε για

χρόνια στη κινεζική ύπαιθρο. Εκεί, χωρίς καν τρεχούμενο νερό και ηλεκτρικό ρεύμα, αποστήθιζε λόγους του Μάο.

Τα πράγματα γύρισαν. Ο πατέρας του Χι αποκαταστάθηκε. Σήμερα ο ίδιος (Χι) είναι κυρίαρχος στην Κίνα. Αποβλέπει στην παγκοσμιότητα της επιβολής του.

- Στη Σοβιετική Ένωση η εξέλιξη υπήρξε δυσχερέστερη. Τον θάνατο του Μπρέζνιεφ, ακολούθησε αστάθεια. Τον διαδέχθη ο Αντρέποφ, ήταν επικεφαλής της KGB. (υπηρεσία ασφαλείας). Ευθύς αμέσως ακολούθησε ο Τσερνιένκο. Ήταν ηλικιωμένος. Ανήκε στην αρχική ομάδα των κομμουνιστών. Ακολούθησε ο Mikhail Sergeyevich Gorbachev. Ήταν εκ των νεωτέρων. Ήταν εν τούτοις – αρχικά – και σκληρός κομμουνιστής. Είχε κατακρίνει την αποσταλινοποίηση του Κρουτσέφ. Σ' αυτή τη γραμμή είχε ψηφίσει και την αποκατάσταση του άκρως σταλινικού Μολότοφ. Είχε ψηφίσει την επιστροφή του τελευταίου (Μολότοφ) στο πολιτικό γραφείο του ΚΚΣΕ.

Ίσχυσε και για τον Γκορμπατσόφ το **«ανάγκα και θεοί πείθονται»**. Η κυβέρνηση της Σοβιετικής Ένωσης δεν εξοικονομούσε τα έξοδά της. Επιχειρούσαν ακόμη – τότε – οι Σοβιετικοί να υποτάξουν το Αφγανιστάν. Οι εκεί Μουτζαχεντίν, όμως, αποδεικνύονταν ανίκητοι. Ασφαλώς ενισχύονταν και από τις ΗΠΑ. Η Σοβιετική Ένωση αδυνατούσε να συνεχίσει την προσπάθεια. Προστέθηκε και ο **«πόλεμος των άστρων»**. Επρόκειτο για πανάκριβο σχέδιο διαπλανητικής πυρηνικής ασπίδας. Το είχε συλλάβει ο Πρόεδρος Ρίγκαν. Από ταχύτητα κεκτημένη, ο Γκορμπατσόφ προσπάθησε ν' ακολουθήσει. Όμως, η Σοβιετική Ένωση είχε πλέον ξεμείνει από χρήμα. Ο κομμουνισμός δεν παρήγε. Όλοι οι δείκτες ήταν πτωτικοί. Ανέβαινε μόνο η πορνεία (!!).

- Ο Γκορμπατσόφ κινήθηκε επί τα ίχνη της Κίνας. Κήρυξε την Glasnost και την Perestroika. Ήτοι, κήρυξε, ανασυγκρότηση δια της διαφάνειας. Υπό τον εύγλωττο τίτλο **“Perestroika”** (Γαλλικά, έκδοση Flammarion, Παρίσι 1987). Προχώρησε σε νέα επανάσταση (!).

Αυτό 70 χρόνια μετά την λεγόμενη επανάσταση του 1917.

Στον πολιτικό τομέα είναι προσηλωμένος στο καλούμενο λενινιστικό ιδεώδες. Κατ' ακρίβεια υποστηρίζει πως ο Lenin αποτελεί πηγή ιδεολογική της ανασυγκρότησής του. Η επικεφαλής του αντίστοιχου κεφαλαίου στη σελίδα 29 είναι εύγλωττη: **“Lénine, source idéologique de la perestroika”**. Ο σκοπός είναι διαφανής επιδιώκεται εσωτερικός έλεγχος λενινιστικός, αλλά και οικονομία παραγωγική. Επιδιώκεται, άρα, ακριβώς ό,τι έχει επιβληθεί στην Κίνα (!).

Όποια – πράγματι – κι εάν ήταν η επιδίωξη του Γκορμπατσόφ, έμεινε ημιτελής. Η φιλελευθεροποίησή του, αν και σε φάση προετοιμασίας ακόμη, προκάλεσε την αντίδραση των κομμουνιστών. Στασίασαν, οι τελευταίοι, με επίκεντρο τις δυνάμεις ασφαλείας, κυρίως. Ο Γκορμπατσόφ ανετράπη. Τον διεδέχθη ο Γέλτσιν. Και αυτόν ο Πούτιν, προηγούμενως κορυφαίος της KGB.

- Η διαφθορά – παντού - προκαλεί ή επιτείνει την οικονομική αποσάθρωση. Ο δωροδοκούμενος λειτουργός για να εισπράξει, έστω, **λίγα** βλάπτει το κράτος **πολύ**. Η μαρτυρία Gorbachev είναι συνταρακτική για τη διαφθορά επί κομμουνισμού. Ο Gorbachev δημοσίευσε την “Perestroika” το 1987. Ήταν ακόμη ο ύπατος άρχων του σοβιετικού κράτους. Ήταν Γενικός Γραμματέας και Πρόεδρος του ΚΚΣΕ. Αξιολογεί τους υψηλόβαθμους του κομμουνισμού και επιλέγει **ότι «...δουλικότητας και κολακεία (ήταν) προηγμένες σ’ επίπεδο υψίστης τέχνης, διαφθορά και παρανομία (κυριαρχούσαν) ακόμη και στους κόλπους του κόμματος – δηλαδή στην κυβέρνηση»** (!!!). Δίδει σημασία στους χαρακτηρισμούς. Τους προβάλλει, ώστε να **μην** παροραθούν. Τους παρουσιάζει στο εξωτερικό οπισθόφυλλο του βιβλίου (!!!). Ο κομμουνισμός κατέρρευσε εκ των ένδον.

- Ο Κάρολος Μαρξ υπερτίμησε την παραγωγική αξία της κοινωνικής συνείδησης. Ταυτόχρονα, παρεγνώρισε κάτι κεφαλαιώδες: Ότι, δηλαδή, κάθε ανθρώπινη σύλληψη είναι εξ ορισμού πεπερασμένη. Έτσι, δε, και αδυνατεί να σταματήσει την εξελικτική πορεία της Ιστορίας.

Κατ’ ακολουθίαν η πτώση (και) του κομμουνισμού – καθ’ εαυτήν – δεν ενέχει τίποτε το εξαιρετικό. Η τελειότητα, σημειώθηκε ήδη, λείπει από τον κόσμο μας. Έτσι τα πάντα αλλάζουν υπηγμένα, ως ατελής, σ’ άενη μεταβολή.

III

Τον περασμένο Νοέμβριο (2019) παρακολούθησα πλειάδα εκπομπών για τα **«30 χρόνια από την πτώση του Τείχους του Βερολίνου»**. Κυρίαρχο ήταν το σύνθημα ότι ο **ερυθρός ολοκληρωτισμός** νικήθηκε από τις δυνάμεις του **ελευθέρου κόσμου**.

Το σύνθημα μ’ έβαλε σε σκέψεις. Κατέληξα πως είναι λάθος (!). Ο ολοκληρωτισμός **δεν** ηττήθηκε. Αντιθέτως: Αν δε διευρύνθηκε, πάντως, διατηρεί την ισχύ του.

- Ό,τι πράγματι αναμετρήθηκε υπήρξαν δύο συστήματα παραγωγής. Στην κοινωνική συνείδηση **αντιπαράχθηκε η ιδιωτική πρωτοβουλία**.

Η δεύτερη νίκησε κατά κράτος.

Διεθνώς, ο κοινοβουλευτισμός, είναι αποσυνδεδεμένος της οικονομικής ελευθερίας. Είναι και σε πλήρη υποχώρηση.

De jure: Στην Κίνα, στην Κούβα και στο Αφγανιστάν – όπου εφαρμόζεται η Sharia –, απαγορεύεται, κατά νόμο, ο κοινοβουλευτισμός.

Αντιθέτως είναι αποδεκτή η οικονομική ελευθερία (!).

De facto δε λειτουργεί ο κοινοβουλευτισμός στη σημερινή Ρωσία. Αποτελεί κατά σοβιετική διαδοχή το πλέον εκτεταμένο κράτος της υδρογείου. Κυριαρχείται από ετών από τον Vladimir Putin. Είναι διάδοχος των Τσάρων και των Σοβιετικών ενοίκων του Κρεμλίνου. Θα παραμείνει, φαίνεται, στην εξουσία όσο ο ίδιος θ' αντέχει.

Δεν είναι σοβαρό να μιλήσει κανείς για κοινοβουλευτισμό στην Αφρική, εν γένει. Ομοίως και στη Μέση Ανατολή. Η ελπιδοφόρα «Αραβική Άνοιξη» έχει αποδειχθεί φενάκη.

IV

Ο κοινοβουλευτισμός χωλαίνει. Έχει, κυρίως, **εσωτερικά** υπομονευθεί.

Αιώνιο είναι το ζήτημα. Έχει τεθεί εκ των πραγμάτων. Μάλιστα δε μόλις οργανώθηκε η πρώτη ανθρώπινη κοινωνία. Έγκειται στον τρόπο επιλογής των αρχόντων, έτσι ώστε να είναι ικανοί και έντιμοι. Δηλαδή, αποδοτικοί υπέρ του κοινού συμφέροντος (!).

Προϋπόθεση επιτυχίας είναι η **αμείλικτη εφαρμογή της Δικαιοσύνης**.² Μόνον αυτή εξασφαλίζει ηθική ενότητα των πολιτών. Άρα και σύμπνοια προς παραγωγική άνοδο του συνόλου. Κάθε πολίτης μετέχει ισοτίμως της κοινής δράσης. Απολαμβάνει δε ό,τι αντιστοιχεί στην ευρηματικότητα και τον κόπο του.

- Ιδού συνοπτική η σκιαγράφηση της **ενημερούσας κοινωνίας**.

Αυτονοήτως κατ' αντιστροφή ισχύει το αντίθετο. Η διαφθορά συντρίβει το θεμέλιο της ευημερίας. Ο διεφθαρμένος ανταγωνίζεται τον τίμιο αθεμίτως.

2. «Η [...] εν ισότητι απονομή (δικαιοσύνης) εις άπαντας άνευ διακρίσεως, [...] είναι αψευδές γνώρισμα ότι η πολιτεία ευνομεί». Η διατύπωση είναι σαφής και διδακτική, ανάγεται στον προπερασμένο αιώνα. Είναι δημοσιευμένη στα *Λευκά Όρη των Χανίων* της 20/4/1885. Ανήκει στον **Γενάρχη** μας, προπάππο μου Κ. Κ. Μητσοτάκη. Βλ. Ζωή Μητσοτάκη, *Κωνσταντίνος Κ. Μητσοτάκης: Στην Αυγή της Κοιτικής Ελευθερίας, 1868-1898* (Αθήνα: Παπαζήσης, 2004), σ. 209.

Η επιτυχία αποσυνδέεται της ικανότητας. Επικεντρώνεται στη **μίξα**. Η πολιτική δράση μετουσιώνεται σε αισχροκερδή επιχείρηση. Η διαφθορά είναι (και) μεταδοτική. Οι ηλίθιοι σπανίζουν. Θα διαφθαρούν και οι έντιμοι. Έτσι θα προσπαθήσουν να επιβιώσουν. Το κράτος θα λειτουργεί με προσφορές στον **«...τα πλείονα προσφέροντα...»**. Νομοτελειακά, το κράτος θα πτωχεύσει. Οι πολίτες θα δυστυχήσουν.

- Η ελληνική σκέψη έχει – κυριολεκτικά – υπάρξει εισηγητική των θεσμών του δυτικού κόσμου. Εκτάθηκε και στην πολιτειολογία.

Ο Σόλων ανέδειξε την ουσία της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Περὶ το έτος 595 π.Χ. κλήθηκε ώστε να συμφιλιώσει τους κατοίκους των Αθηνών. Είχαν περιέλθει σε οξύτατη εμφύλια ρήξη. Τους εξειρήνευσε. Του απονεμήθηκε ο τίτλος του **«διαλλάκτη»**. Σ' ανταμοιβή του προτάθηκε η **«τυραννίς»**. Αρνήθηκε λέγων **«...καλόν μὲν ἐστί η τυραννίς χωρίον, οὐκ ἔχει ἀπόβα-σιν...»**. Η απάντηση έχει αποδώσει τον πυρήνα της δημοκρατίας και δη της αντιπροσωπευτικής - κοινοβουλευτικής (!!!). Αυτή έχει **«απόβασιν»**.³

Στον κοινοβουλευτισμό συνέρχεται ο λαός και κρίνει. Επικροτεί ή καταψηφίζει. Τα πρόσωπα φθείρονται και αντικαθίστανται. Ο θεσμός έτσι, φέρεται, να μένει αλώβητος. Λέγεται επί πλέον ότι ενδυναμώνεται (ο θεσμός) δια της ανανέωσης των προσώπων.

- Ο Πλάτων, πρώτος συστηματικός πολιτειολόγος, αναφερόμενος στην ποιότητα των αρχόντων σχεδιάζει στην **«άριστην πολιτείαν»** του ως εξής: **«Τέλαιοι φύλακες της τε πόλεως και των νόμων»** δέον να είναι πολίτες ηλικίας ετών 50-70. Πρέπει να έχουν τύχει αρτίας μόρφωσης, να συναποφασίζουν, να στερούνται δε οικογενείας και περιουσίας, έτσι ώστε να είναι απερίσπαστοι στις επιδιώξεις του γενικού καλού. Σε μεταγενέστερο έργο του στον **«Πολιτικό»** αμβλύνει τις έναντι των αρχόντων απαιτήσεις. Ζητά, όμως, απαρέγκλιτα **νομοκρατία**.⁴ Ο μη σεβόμενος τους νόμους της πολιτείας μάλιστα και διεφθαρμένος ελέγχεται ανάξιος όπως υπηρετεί τα κοινά (!!!).⁵

3. Στον Winston Churchill έχουν αποδώσει παράφραση των του Σόλωνος. Η παράφραση έχει ως εξής: «...κάκιστον πολίτευμα η δημοκρατία, μ' εξαίρεση όλα τα υπόλοιπα...».

4. Αναλυτικότερα: Κωνσταντίνος Δεσποτόπουλος, *Μελετήματα Φιλοσοφίας* (Παπαζήσης: Αθήνα, 1980), σ. 39.

5. Για το **«Αιώνιο Ζήτημα»** υπάρχει και η συμβολή του καθηγητή Ν. Μ. Σκουτερόπουλου. Ο καθηγητής – μελετητής της «πλατωνικής πολιτείας» επιλέγει: **«...η κατά-**

Σύγχρονος – περίπου – ο ιστορικός Θουκυδίδης έδωσε τον ανυπέρβλητο ορισμό: «...Και όνομα μεν δια το μη ες ολίγους αλλ' ες πλείονας οικείν δημοκρατία κέκληται...».

Η εκσυγχρονισμένη πολιτική διάσταση του ορισμού έχει δοθεί στη «μετάφραση» του έργου από τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Ότι, δηλαδή, «...έκαστος πολίτης προτιμάται εις τα δημόσια αξιώματα, όχι διότι ανήκει εις ωρισμένην κοινωνικήν τάξιν, αλλά δια την προσωπικήν του αξίαν, εφ' όσον διακρίνεται εις κάποιον κλάδον...».⁶

Έχει έτσι σκιαγραφηθεί το ανθρώπινο υλικό που δέον να προσωποποιεί τη ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ. Ερωτάται, ήδη, εάν στην πολιτική ζωή η διαληφθείσα δεοντολογία επιβεβαιώνεται.

Α'

Εξετάζεται, ως προς τούτο, η Γαλλική Δημοκρατία. Υπήρξε πνευματικό προϊόν του Διαφωτισμού του 18^{ου} αιώνα (Siècle des Lumières). Θεμελιώθηκε στα ιδεώδη της «Ελευθερίας, Ισότητας, Αδελφότητας».

- Αποτελούν το έμβλημα του κράτους.

Μέγας πρόεδρος της Δημοκρατίας και φιλέλλην υπήρξε ο Giscard d'Estaing. Έχασε τις εκλογές τον Μάιο 1981. Τον βάρυνε η υπόθεση Jean-Bédel Bokassa. Ο Αφρικανός σε ταξίδια του στην Γαλλία είχε – ελέγετο – δύο φορές προσφέρει διαμάντια στον Giscard d'Estaing. Ο τελευταίος όφειλε να τα έχει αποδώσει στο κρατικό θησαυροφυλάκιο. Αντ' αυτού, φαίνεται, πως τα κράτησε. Το περιστατικό εκμεταλλεύθηκε εναντίον του ο εκλεγείς, τελικά, Francois Mitterrand.

- Ο Mitterrand ιδιωτικοποίησε τη βιομηχανία αλουμινίου Pechiney. Το γεγονός γνωστοποιήθηκε, σε φάση προπαρασκευής, σε παλαιό του φίλο,

σταση που διαμορφώνεται σε ένα κράτος είναι συνάρτηση του ήθους: της αρετής και της δικαιοσύνης πρωτίστως των αρχόντων...», «...άνθρωποι άρχουν κι όχι “νόμοι” ή “ιδέες” ή “ο λαός”...». Το συμπέρασμα (αυτό) αντικατοπτρίζει, ασφαλώς, τον *πλατωνικό ιδεαλισμό*. Για την πολιτική πράξη όμως δεν αποτελεί λύση. Ουδέποτε – θεωρητικά – αμφισβητήθηκε τί συνιστά άξιους κυβερνήτες. Όλη η προβληματική επικεντρώθηκε – ανέκαθεν – στο πώς θα τους βρούμε, πώς θα τους αναδείξουμε. Βλ. Πλάτων, *Πολιτεία* (Αθήνα: Πόλις, 2014), πρόλογος – μετάφραση Νικόλαος Μ. Σκουτερόπουλος.

6. Θουκυδίδης, *Ιστορίαι* (Αθήνα: Ίδρυμα Ιστορίας του Ελευθερίου Βενιζέλου, 2004), μετάφραση Ελευθέριος Βενιζέλος, χορηγία Ιωάννης Φικιώρης, τ. Α', σ. 128.

στον Roger – Patrice Pelat. Ο Pelat με βάση την πληροφορία αυτή κερδοσκόπησε επί της αξίας της μετοχής. Κέρδισε χρήματα (!). Έδωσε ως άτοκο δάνειο που ουδέποτε επεστράφη ένα εκατομμύριο στον πρωθυπουργό Pierre Bérégovoy. Ο πρωθυπουργός, άνθρωπος ευαίσθητος, πέραν του συνήθους, αυτοκτόνησε ευθύς ως απεκαλύφθη το συμβάν.

- Καθιερωμένος πολιτικός διεδέχθη τον Mitterrand, ο Jacques Chirac. Αυτός, προηγούμενος, ήταν Δήμαρχος Παρισίων. Στη δημαρχία είχε οργανώσει δίκτυο εικονικά απασχολούμενων, αλλά πράγματι αμειβομένων φίλων του κομματικών. Η οργάνωση του εγχειρήματος είχε ανατεθεί στον στενό του συνεργάτη και εν συνεχεία πρωθυπουργό (!) Alain Juppé. Σιτιζόμενοι εκ του παρανόμου «**ταμείου**» εγνώσθη πως υπήρξαν κορυφαίοι της γαλλικής δεξιάς (!). Το σκάνδαλο απεκαλύφθη. Ο Chirac ήταν ήδη Πρόεδρος της Δημοκρατίας. Απελάμβανε ασυλίας. Ανεβλήθη ως προς αυτόν η δικαστική κρίση. Τελικά, όταν αφυπηρέτησε, καταδικάστηκε σε φυλάκιση με αναστολή. Ο Alain Juppé είχε καταδικασθεί νωρίτερα. Επλήρη και με εκλογική αναξιοσύνη. Διήλθε το διάστημα αυτό στον Καναδά.

- Ανήλθε στην Προεδρία ο Nicolas Sarkozy. Αναμένεται έναρξη της δίκες του το φθινόπωρο 2020. Ανάγεται σε κατηγορία παρέμβασης στη Δικαιοσύνη. Εξεταζόταν, τότε, υποψία πως είχε χρηματοδοτηθεί, παρά το νόμο, από την πλουσιωτάτη χήρα Bettencourt. Τελικά, για την χρηματοδότηση αυτή δεν ασκήθηκε δίωξη. Ελέγχεται, όμως, για υπέρβαση εκλογικών δαπανών κατά την αναμέτρηση του 2007.

Ελέγχεται και για χρηματοδότηση ύψους εκατομμυρίων από τον Gaddafi.

- Ακολούθη ο Francois Hollande. Επί των ημερών του υπουργός Οικονομικών ονομάστηκε ο Jérôme Cahuzac. Διατηρούσε αδήλωτο λογαριασμό σ' ελβετική τράπεζα. Από υποκλοπή στο τηλέφωνό του απεκαλύφθη. Παραιτήθηκε. Καταδικάστηκε σε φυλάκιση.

- Το 1985 την πρωθυπουργία ασκούσε ο Eduard Balladur. Είχε συμφωνηθεί η πώληση υποβρυχίων στο Πακιστάν. Είχε συμφωνηθεί και παράλληλη προμήθεια των αρμοδίων Πακιστανών. Και επ' αυτής (είχε συμφωνηθεί) επιστροφή προμήθειας (retrocommission). Αυτή η τελευταία φέρεται ότι ήχθη προς κάλυψη των προεκλογικών δαπανών στις αρχαιρεσίες προς ανάδειξη νέου αρχηγού του κράτους, το 1985.

Υποψήφιοι ήταν ο Balladur, που κατηγορείται ήδη και ο Chirac, που, κατά τα άνω, έχει ήδη καταδικασθεί. Νίκησε ο τελευταίος.

- Francois Fillon. Η περίπτωση αποδίδει, κατ' εξοχήν, την παθογονία του κοινοβουλευτισμού.

Πέρασε στην πολιτική νεώτατος. Άσκησε καθήκοντα στην τοπική αυτοδιοίκηση και στην Εθνοσυνέλευση. Υπηρέτησε και ως υπουργός. Την πρωθυπουργία ανέλαβε το 2007. Έμεινε για πλήρη πενταετία.

Επρώτευσε το 2016 στις προκριματικές της δεξιάς. Εν όψει της προεδρικής αναμέτρησης του 2017.

Δυσμενή σχόλια από αντιπάλους υπάρχουν πάντα. Για την κοινή, πάντως, γνώμη αποτελούσε ανέκαθεν την έκφραση του **ικανού και αδιάφθορου**. Αυτά μέχρι (και) τις αρχές του εκλογικού έτους 2017. Διοχετεύθηκαν, τότε, πληροφορίες για εικονική μισθοδοσία της συζύγου του από την Εθνοσυνέλευση. Το αντίστοιχο ποσό ανήλθε στις 600.000,00 €. Αναδείχθηκε έμμισθη απασχόληση στο δημόσιο και των παιδιών του ζεύγους. Ακόμη η σύζυγος Fillon είχε υπερβολικά αμειφθεί από την λογοτεχνική έκδοση **«Επιθέωση των Δύο Κόσμων»**. Επιχειρηματίας του εντύπου ήταν φίλος του Fillon.

Δημιουργήθηκε σάλος. Η εικόνα αμαυρώθηκε. Εν τούτοις, το πρόγραμμα Fillon ήταν ριζοσπαστικό και φιλοευρωπαϊκό. Υπήρξε το πλέον εμπεριστατωμένο. Εξηγούσε πως χωρίς δραστική μείωση δαπανών στο δημόσιο ήταν απρόσιτα τα όρια του Maastricht, κατά το έλλειμμα και το χρέος.

Η αξία του προγράμματος και η αντοχή του Fillon συγκράτησαν τη δεξιά γύρω του. Φάνηκε ο σάλος να κοπάζει. Έκρηξη νέα εξουθένωσε τον υποψήφιο. Ήταν ήδη υπόλογος. Εμφανίσθηκε ένας Bourgi: ύποπτος τύπος, με σάζων ήταν μεταξύ Γαλλίας και Αφρικής. Προσφέρθηκε να του χαρίσει ενδυμασίες πολυτελείας από σπουδαίο ράφτη στο Παρίσι. Ο Fillon δέχθηκε – **μέσα στην κρίση** έκανε και πρόβες (!!!). Ο δωρητής ήταν βαλτός. Πλήρωσε με επιταγή. Έστειλε αντίγραφο στις εφημερίδες. Σηκώθηκε νέος σάλος. Ο Fillon έχασε τις εκλογές. Εξοστρακίσθηκε της πολιτικής.

Είναι το περιστατικό άκρως ουσιώδες: **δείχνει τον βαθμό του εθισμού των κοινοβουλευτικών στη δωροληψία**. Μέσα στην κρίση ένας κορυφαίος πολιτικός δεχόταν δώρα από αμφιλεγόμενο πρόσωπο.⁷

7. Υπάρχει και κάτι τεχνικό. Η διάκριση των εξουσιών αποτελεί βίωμα στη Γαλλία. Ήταν αναμενόμενο πως η δικαστική εξουσία **δεν** θα καλούσε σε απολογία, ως κατηγορούμενο, τον υποψήφιο αρχηγό της εκτελεστικής, τον ενδεχόμενο αρχηγό του κράτους. Έτσι ο Fillon δήλωσε πως η εναντίον του έρευνα δεν εμπόδιζε την υποψηφιότητα. Θα εμποδίζονταν, όμως, είπε, εάν καθίστατο κατηγορούμενος. Ανέλαβε κίνδυνο. Πλήρωσε το τίμημα. Άσπονδοι φίλοι τού την είχαν στημένη. Τον καρατόμησαν: Μάλιστα και νομίμως. Τεχνηέντως ορίσθηκε ανακριτής ο αυστηρότερος. Αυτός, δηλαδή, που μάλλον θα παραβίαζε τον άγραφο κανόνα. Και τον παραβίασε: για πρώτη φορά ο υποψήφιος αρχηγός.

- **Ιδού, λοιπόν, η αχίλλειος πτέρνα του κοινοβουλευτισμού σ' όλο της το μεγαλείο (!!!).**

Ανάλογα εξιστορεί η Ελένη Βλάχου για τις σχέσεις κεφαλαίου και πολιτικής. Τα εξιστορεί με απλότητα και αμεσότητα. Τα εκθέτει ως εάν επρόκειτο για τρέχουσες συναλλαγές (!!!) (Ελένη Βλάχου, *Πενήντα και κάτι* (Αθήνα: Ελευθερουδάκης, 2008) σ. 182).

- Για τη Γαλλία υπάρχει κάτι το οριακά ευοίωνο. Από τις αποδιδόμενες στον Baladur πράξεις διαφθοράς έχουν περάσει τριανταπέντε χρόνια (1985-2020). Μ' όλον τούτο προσδιορίστηκε η δίκη εντός του τρέχοντος έτους (2020). Έχουν παραπεμφθεί ο άλλοτε πρωθυπουργός και υποψήφιος τότε (1985) Πρόεδρος της Δημοκρατίας. Επίσης ο πρώην υπουργός Αμύνης Leotard. Καλούνται να λογοδοτήσουν επί των κατηγοριών του αθέμιτου πλουτισμού, επί βλάβη του κράτους.

- Η επίδοση του γαλλικού συστήματος είναι απογοητευτική. Δεν αλλάζει η εκτίμηση εκ του ότι εκεί, πάντως, και μετά 35 χρόνια ζητούνται ευθύνες.

- **Η βραδύτητα στην απονομή της Δικαιοσύνης υπονομεύει την κοινωνική της αξία.**

Β'

Στην Ελλάδα η κατάσταση είναι **τρισχειρότερη**. Η παρανομία έχει καταστεί δομική.

Βάση του πολιτεύματος (!!!). Μάλιστα δε όχι μόνον ως πράξη, αλλά και, κυρίως, ως αθέμιτη παράλειψη.

- Κομματικός, αμιγώς, είναι ο έλεγχος των πολιτικών. Η ένταση της κομματικής αντιδικίας άγει (και) προς καθαρόν. Ανοίγουν (τότε) και θύρες φυλακής. Η κομματική ανακωχή έχει αντίθετη ενέργεια. Μεταβάλλει τη Βουλή σε άσυλο υποδίκων, ουδέποτε δικαζομένων (!!!).

- Η διάταξη της § 3 του άρθρου 26 του Συντάγματος είναι σαφής: **«Η δικαστική λειτουργία ασκείται από τα δικαστήρια»**. Εξαίρεση **δεν** υπάρχει. Είναι, λοιπόν, άθλια κάθε μορφή απαλλαγής άλλη, πλην της δικαστικής.

Το άρθρο 86 § 2 εδαφ. τελευταίο αναφέρεται σε εκκρεμή δίωξη. Ορίζει: **«μόνον η Βουλή έχει το δικαίωμα να αναστέλλει την ποινική δίωξη»**.

γός της Γαλλίας ήταν ταυτόχρονα και κατηγορούμενος ως καταχραστής κατά του κράτους (!!!).

Αναστολή, βέβαια, **δε** σημαίνει **απαλλαγή**. ;Σημαίνει, αποκλειστικά, κάτι το **προσωρινό**.

Το Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας (έκδ. Το Βήμα, 2016) εξηγεί στον τόμο Α', σελ. 280 ότι ως **αναστολή νοείται «...προσωρινή διακοπή ή αναβολή...»** εργασιών δίκης κ.ο.κ. Είναι, αυτονόητο, λοιπόν, ότι η αναστολή δεν εξαλείφει την κατηγορία.

Ανεπιτρέπτως (και αναισχύντως) το αντίθετο προκύπτει από την ανάγνωση των πρακτικών της Βουλής. Εκεί η αναστολή γίνεται αντιληπτή ως οριστική περαίωση. Έτσι η Βουλή υποκαθιστά τα δικαστήρια. Οικειοποιείται την εξουσία τους.

Η οικειοποίηση αυτή είναι κραυγαλέως παράνομη. Συνάμα όμως είναι εξαιρετικά αποτελεσματική.

- Η διατήρηση των δικογραφιών (φακέλων) στη Βουλή στερεί – **de facto** – τους λειτουργούς της Δικαιοσύνης του αντικειμένου δράσης τους. **Ενυπάρχει** εδώ και **υποβόσκουσα** επιρροή. Δε γνωρίζω περίπτωση εισαγγελέως που έθεσε ερώτημα για την εξέλιξη των υπό αναστολή φακέλων.

Ασφαλώς οι λειτουργοί της Θέμιδος δεν στερούνται γνώσεων, ώστε ν' αντιληφθούν περί τίνος πρόκειται. Πρωτεύει όμως το ένστικτο της υπηρεσιακής αυτοσυντήρησης. Κυριαρχεί το αξίωμα: **μη θίγεται τα κακώς κείμενα**. Έτσι μέσα στη γενική συνενοχή βουλιάζει, ηθικά, το κοινοβουλευτικό σύστημα (!).

- Η σκιαγραφηθείσα πραγματικότητα παραβιάζει την έννοια του **«Κράτους Δικαίου»**. Η τελευταία περιφρουρείται (και) από τους συστατικούς κανόνες της Ενωμένης Ευρώπης (άρθρ. 6 ΕΣΔΑ). **Για ό,τι θεωρήθηκε παρεμπόδιση της Δικαιοσύνης στην άσκηση του έργου της ελέγχεται, ήδη, η Πολωνία.**

- Υπάρχει και η περιουσιακή διάσταση των αδικημάτων. Η αναστολή ανάγεται, αποκλειστικά, στην ποινική ευθύνη. Δεν εκτείνεται στις όποιες περιουσιακές συνέπειες πράξεων επιβλαβών του κράτους. Ούτε τέτοιες απαιτήσεις παραγράφονται αφ' εαυτών.

Η παραγραφή αστικώς προβάλλεται – αποκλειστικά – με ένσταση. Και αυτή προϋποθέτει άσκηση της απαίτησης. Προϋποθέτει, δηλαδή, κράτος ακομμάτιστο κηδόμενο των συμφερόντων του.

- **Δεν υπάρχει ελεεινότερη μορφή αδικίας από την επιλεκτική απονομή δικαιοσύνης. Δεν νοείται περισσότερο κατάφωρη παραβίαση της αρχής της Ισότητας (!!!).**

Κορυφαίοι της πολιτείας πήγαν φυλακή, όταν ελέγχθηκε η συμπεριφορά τους. Δε θα είχαν πάει, εάν είχαν τύχει αναστολής. Είναι, προφανές, λοιπόν, ότι αυτοί θεωρούν εαυτούς αδικημένους έναντι των **«αναστολούχων»**.

Η Ελλάς, εξ άλλου, αποκτά διεθνώς δυσμενή διάκριση. Στην πάγια διαίρεση μεταξύ αθώων και ενόχων προστίθεται και άλλη. Είναι ή των **«αναστολούχων»**, των κατηγορουμένων, δηλαδή, αλλά μηδέποτε δικαζομένων (!!!).

Ιδού ήδη και η στην πράξη εφαρμογή του **«αναστολικού τεχνάσματος»**. Την 16 Ιανουαρίου 1995 η Βουλή συνεδριάζει επί ζητήματος αναστολής. Επί της αρχής ή της σημασίας του μέτρου απλούται άκρα σιωπή **απ' Αριστεράς έως και Άκρας Δεξιάς**.

Σπάνια ομοφωνία (!!!).

Ο Αντ. Σαμαράς ομιλεί και λέγει: **«...βαρέθηκε (ο λαός) πια ν' ακούει για ατράνταχτες αποδείξεις και να βλέπει συγχωροχάρτια, ν' ακούει για κάθαρση και να βλέπει συναλλαγή και συμφηφισμούς...»** (Πρακτικά σελ. 2669).

Λέει επίσης: **«... οι Έλληνες μιλούν πια αγανακτισμένοι για την κατάντια της πολιτικής μας ζωής...»**,

«...έτσι δημιουργείται η αναξιοπιστία των πολιτικών στην ελληνική κοινωνία...»,

«...δημιουργείται στο λαό δικαιολογημένα και η άλλη πεποίθηση, ότι δηλαδή οι πολιτικοί φροντίζουν να βρίσκονται πάνω από το νόμο...» (Πρακτικά σελ. 2671).

Ρητά, καταγγέλλει συμψηφισμό αμαρτημάτων κατά σύμπνοια των δύο μεγάλων κομμάτων (Πρακτικά σελ. 2669 ό.π.).

Ακόμη περισσότερο, στην αυτή ως άνω σελίδα, εν τέλει, **«...θέτει τον δάκτυλον επί τον τύπο των ίλων...»**. Αποκαλύπτει το τέχνασμα που άγει τη Βουλή στο **«...να αφαιρέσει από τα χέρια της Δικαιοσύνης (ό,τι) θεσμικά της ανήκει...»** (!!!).

• Είχε ιδρύσει την «Πολιτική Άνοιξη». Οι άνω διαπιστώσεις, αργότερα, δεν τον εμπόδισαν να επιστρέψει στο ένα εκ των μεγάλων κομμάτων. Έτσι, άλλωστε, έγινε (και) πρωθυπουργός.

Όλα τα πιο πάνω, αναδρομικά, θεωρήθηκαν – **de facto** – ως μη λεχθέντα. Έχει, ήδη, επισημανθεί: **η πολιτική συμφιλίωση – αποδιώκει – την κάθαρση (!)**.

Αλλά υπάρχει **κερασάκι** και στην τούρτα της «Πολιτικής Άνοιξης». Οι καταγγελίες είναι δριμύτατες. Έμειναν, όμως, σ' επίπεδο διακηρύξεων. Η «Πολιτική Άνοιξη» **απέσχε** της ψηφοφορίας (!!!).

Έτσι, εξ αντικειμένου, συνέβαλε στην παραγωγή αυτού που ταυτόχρονα, δια του αρχηγού της, χαρακτηρίζει: ελεεινό. Μείωσε τον αριθμό των αναγκαίων ψήφων για την αναστολή. Άλλο πλειοψηφία επί τριακοσίων. Άλλο – ευκολότερο – η πλειοψηφία με 290. Αυτό, δε, συνεπεία της αποχώρησης των 10 της **Πολιτικής Άνοιξης (!!!)**.

Η αποχώρηση εξαγγέλλεται στη σελ. 2672 των Πρακτικών.

- **Η καταγγελία της συμπαιγνίας γίνεται εξ αποτελέσματος, συμπαικτική (!!!).**⁸

Ο ουτελισμός του κοινοβουλευτικού μας συστήματος είναι πλήρης. Διαπιστώνεται, **ανεξιλέωτη** η αδικία της Βουλής κατά του δημοκρατικού ήθους.

- Ούτως ή άλλως εγγενώς οιοδήποτε κοινοβούλιο αδυνατεί ν' απονείμει δίκαιο. **Η πολιτική είναι σκοπιμότης. Η Δικαιοσύνη οφείλει αμεροληψία.**

Γ'

Ενός κακού μύρια έπονται: Η συγκάλυψη παρέχει ατιμωρησία **όχι**, όμως, και **νομιμότητα** (!). Προκύπτουν, έτσι, πολλά περαιτέρω ζητήματα. Καθ' ένα απ' αυτά, συντρέχον, είναι εξευτελιστικό των φορέων της εξουσίας. Φερ' ειπείν, όπου κατά συγκάλυψη έχει κτηθεί πλουτισμός, αυτός, **δε** γίνεται νόμιμος. Η περαιτέρω χρήση του συνιστά **ξέπλυμα** (!). Επίσης, ως έκνομος δεν περιλαμβάνεται στις ετήσιες δηλώσεις του καλουμένου **«πόθεν έσχες»**. Αν, ακόμη, ο πλουτισμός μεταφερθεί στην οικογένεια του δράστη γεννάται επί πλέον **«ξέπλυμα»** με συμμετοχή (**και**) των ληπτών. Η φυγάδευση του πλουτισμού εκτός συνόρων εγείρει άλλα ζητήματα. Μυστικοί λογαριασμοί πλέον, **δεν** υπάρχουν. Είναι υποχρεωτική η ενημέρωση των ημεδαπών αρχών. Άρα, ο **«προικισμένος»** πολιτικός πρέπει να βρει πρόσωπο παρόνθετο. Έχουμε έτσι και νέο **«ξέπλυμα»**.

- Η απόκρυψη, εξ άλλου, όλων των διαληφθεισών παρανομιών αναδεικνύει, κατά κυριολεξία, πολιτικό **υπόκοσμο** (!!!). Είναι χρήσιμο να επισημανθεί το εξής: την ρύθμιση περί **«πόθεν έσχες»** εξήγγειλε ο Γεώργιος Παπανδρέου εν συνεχεία της νίκης του 1964. Με τη συνήθη μεγαλοστομία του

8. Συζητήσεις, όπως οι άνω στη Βουλή, θυμίζουν στίχους του Σουρή. Σατιρίζει την υποκρισία των κρατούντων. Κατάληγει: **«...να σε κλέβουν φανερά και ενώ αυτοί σε κλέβουνε τον κλέφτη να γυρεύουνε...»**.

την είχε αποκαλέσει νομοθεσία «*προς προστασία της τιμής του πολιτικού κόσμου*».

Η νομοθεσία κατέστη φυτώριο *ιδιώνυμης* εγκληματικότητας (!).

- Ακόμη, πασίδηλη εκνομία περνά απαρατήρητη. Πρόκειται για τις προεκλογικές δαπάνες. Συγκεντρώσεις, μεταφορές ψηφοφόρων δι' όλων των μέσων (αυτοκίνητα – τρένα – αεροπλάνα) έντυπο υλικό, μισθώματα εκλογικών γραφείων και κέντρων. Ουδέποτε έγινε λογαριασμός, ώστε να διαπιστωθεί πώς συγκεντρώνονται τα χρήματα των τεραστίων δαπανών. Και είναι βέβαιο ότι σήμερα, πάντως, ουδείς – ή περίπου – δαπανά χωρίς αντάλλαγμα.

- Στην τέταρτη σελίδα της *Εστίας* της 21/2/2019 δημοσιεύεται ό,τι ακολουθεί:

Τίτλος: «*Κώδικας εχεμύθειας*»

Υπότιτλος: για τα μαύρα.

Περιεχόμενο: «...*Κατάθεση στην Εισαγγελία Διαφθοράς έδωσε χθες ο Θεόδωρος Τσουκάτος για τα «μαύρα ταμεία» της Siemens στην προεκλογική περίοδο 2000. Οι εισαγγελείς δεν έλαβαν καμμία απάντηση παρά τις επίμονες ερωτήσεις για το ποιες εταιρείες έδωσαν τα χρήματα, αφού ο πρώην στενός συνεργάτης του Κώστα Σημίτη επικαλέσθηκε τον «κώδικα εχεμύθειας» για να μην αποκαλύψει τους χρηματοδότες του ΠΑΣΟΚ. Ο Τσουκάτος δικάζεται για την δωροδοκία ύψους 1 εκατ. μάρκων από την Siemens και, συμφώνως προς την κατάθεσή του, το επίμαχο ποσό δεν αφορούσε δωροδοκίες στελεχών του ΟΤΕ, ώστε να προωθηθεί η «αμαρτωλή» σύμβασις 8002. Επανέλαβε τον ισχυρισμό ότι τα χρήματα μπήκαν στα ταμεία του ΠΑΣΟΚ ως προεκλογική χορηγία. Ο Τσουκάτος δήλωσε ότι η πρακτική των ιδιωτικών χρηματοδοτήσεων από εταιρείες ήταν αρκετά διαδεδομένη την περίοδο εκείνη στα κόμματα. Φέρεται, δε, να επανέλαβε ότι 16 δισ. δρχ. δαπανήθηκαν για χρηματοδότηση μετακινήσεων ετεροδημοτών, φυλλάδια και λοιπές ανάγκες του κόμματος. Φρόντισε, βεβαίως, να «καλύψει» τον πρώην πρωθυπουργό Σημίτη, λέγοντας ότι δεν είχε καμμία εμπλοκή με τα οικονομικά του ΠΑΣΟΚ...».*

Για την *προσωπική* εντιμότητα του κ. Σημίτη ουδέποτε διατυπώθηκε οιαδήποτε αμφιβολία. Έχω πεποίθηση πως βγήκε από την πολιτική πτωχότερος απ' ότι ήταν, όταν μπήκε.

Αναφορικά προς τα κομματικά όμως; Ο κ. Θ. Τσουκάτος καταθέτει για μετακινήσεις, για φυλλάδια. Μιλά για δισεκατομμύρια δραχμών (!).

Τέτοιου ύψους δαπανήματα, μάλιστα για έντυπο υλικό και μετακινήσεις, γίνονται αμέσως ορατά, «...*δεν χρειάζεται εμπλοκή με τα οικονομικά...*».

Ιδού, λοιπόν, πρόσθετη διαπίστωση ότι τα αίτια της διαφθοράς είναι συστημικά. Το σύστημα, όπως λειτουργεί, παράγει διαφθορά. Έντιμος ή όχι κανείς αντιμετωπίζει δίλημμα. Μετέχει ή όχι των κανόνων του παιχνιδιού; Και το παιχνίδι είναι διακίνηση χρήματος, χρήματος πολλού. Και κανείς δε χρηματοδοτεί χωρίς όφελος (!!!). **Ιδού η ρίζα του κακού.**

Κρίσιμο είναι και το εξής. Άλλοι, οι λιγότεροι, φροντίζουν – **αποκλειστικά** – για το κόμμα. Οι πλείστοι φροντίζουν **και** για την τσέπη τους. Έλεγχος δεν υπάρχει. Διακινείται χρήμα μαύρο π.χ. για συγκεντρώσεις **διατεταγμένου ενθουσιασμού**. Ποιος όμως να δώσει παραστατικά και για ποια αιτία; Δεν υπάρχει τιμολόγιο αγοράς του ενθουσιασμού. Είναι, όμως, πασίδηλο: ο ενθουσιασμός κοστίζει (!!!).

Συναφής υπήρξε, από ετών μάλιστα, και η ακόλουθη πρακτική εμβελείας διακομματικής: διοικήσεις κρατικών τραπεζών, κατά κομματική επιταγή, χρηματοδοτούσαν προσκείμενες πολιτικώς εφημερίδες. Εργαλεία χρηματοδότησης ήσαν: βεβαίως, οι δανειοδοτήσεις, αλλά και αμειβόμενες καταχωρήσεις.

Εννοείται: όλα αυτά χωρίς δικαιολογητική εμπορική βάση. Επρόκειτο – κυνικά – για διακομματικό φαύλο χειρισμό.

Ουδεμία φροντίδα ανιχνεύεται για το δημόσιο χρήμα.

Αυτονοήτως ό,τι για τις εφημερίδες άλλοτε, ισχύει σήμερα για ραδιόφωνα, τηλεοπτικούς σταθμούς, μέσα κοινωνικής δικτύωσης, περιοδικά κ.ο.κ. Στην πρόοδο προσαρμόζεται νομιμότης και παρανομία (!).

Δ΄

Εφάμιλλη της ηγεσίας είναι και η κατάσταση της χώρας. **Χαλασμένη κοινωνία δεν έχει υγιή οικονομία.**⁹ Πέρασε στην Ευρωζώνη με ψεύτικα στοιχεία: Τα παγκοσμίως γνωστά *Greek statistics*. Πτώχευσε το 2010. Εξακολουθεί να έχει το μεγαλύτερο δημόσιο χρέος της Ζώνης, συναφώς και τον υψηλότερο δείκτη ανεργίας. Πάσχει από υπογεννητικότητα. Οι ικανοί, κατ'εξοχήν οι νέοι, μεταναστεύουν. Ο ενεργός πληθυσμός μειώνεται. Αυξάνονται οι συνταξιούχοι, κυρίως. Η Τουρκία απειλεί. **Οικονομικώς μας έχει ήδη επιτεθεί.** Οι απειλές της αυξάνουν τον δείκτη κινδύνου της χώρας (country

9. Η περιεκτική διατύπωση ανήκει στον δημοσιολόγο Σάκη Μουτζή, *Σύριζα: Απάτες και ανταπάτες* (Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2016), σ. 141.

risk). Άρα, απωθούνται οι εδώ επενδύσεις. Ουδείς επενδύει σε χώρα που η ασφάλειά της διακυβεύεται από επίβουλο γείτονα.

Ε'

Οι κυβερνήσεις αλλάζουν, τα προβλήματα επιδεινώνονται. Το κοινοβουλευτικό μας σύστημα, όπως λειτούργησε, πάντως, δεν έχει ανταποκριθεί στις προσδοκίες του λαού.

ΣΤ'

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος σκιαγραφεί τον επίδοξο κοινοβουλευτικό άνδρα. Το πράττει ως άνω έχει εκτεθεί: αναζητά ως εισιτήριο εισόδου στον δημόσιο βίο προκρίματα αξίας.

Στην προδιαγραφή έχει απολύτως ανταπόκριση ο επ' αδελφή γαμβρός και μέντοράς του, προπάππος μου Κωστής Κ. Μητσοτάκης. Άσκησε δικηγορία ευδόκιμο. Έγινε εύπορος. Ίδρυσε τον Δικηγορικό Σύλλογο Χανίων. Έγινε πρώτος πρόεδρος του. Επαγγελματικά καταξιωμένος πέρασε στην πολιτική. Εξελέγη βουλευτής της κρητικής πολιτείας. Το 1887 έγινε και εφέτης. Το 1898 απέθανε στην Αθήνα πένης. Η οικογένειά του συντηρήθηκε από τιμητική σύνταξη του ελληνικού κράτους. Μνημείο σταθερό της διέλευσής του και από την ελληνική σκηνή είναι ο αφιερωμένος στη δράση του οικογενειακός μας τάφος στο Α' Νεκροταφείο Αθηνών.

Ζ'

Σήμερα ο πολιτικός, εν γένει βίος κατακλύζεται από ανεπαγγέλτους, άρα και ανασφαλείς. Αυτοί δεν εμπνέονται από αίσθημα προσφοράς. Πολλοί στερούνται, εντελώς, της αξιοπρέπειας της εντιμότητας. Το όποιο, τυχόν, αξίωμα «εργαλειοποιούν» για την, ει δυνατόν, δια βίου καλοπέρασή τους.

Υπάρχει και πρόσθετο ζήτημα: ανάγκη στην πρακτική αξία του κοινοβουλευτισμού μέσα στην ταχύτητα αναπτυσσόμενη **διεθνική κοινωνία**.

- Η εν δυνάμει τάση των κοινοβουλίων είναι εθνική. Συγκροτούνται από εκπροσώπους των επί μέρους περιοχών. Αυτοί οι τοπικοί εκπρόσωποι αποτελούν τις Εθνικές Συνελεύσεις. Ήδη όμως τα **σημαντικότερα** ζητήματα είναι **διεθνή**. Και ως τέτοια υπερβαίνουν, κατ' αρχήν, πάντως, τα όρια εμπειρίας των μελών των Συνελεύσεων αυτών.

Τα λεγόμενα «**μνημόνια**» υπήρξαν τα σημαντικότερα νομοθετήματα του κράτους μας. Επέτρεψαν την χρηματοδότησή μας μετά την κατάρρευση του 2010. Τότε, δηλαδή, που δηλώσαμε αδυναμία πληρωμών, μάλιστα δε και εξόφλησης των ομολόγων έκδοσής μας.

Επ' αυτών των «**μνημονίων**» ελαμβάνετο απόφαση στο Eurogroup. Τριακόσια δέματα έφθαναν στην Βουλή, λίγο προ της ψηφοφορίας. Κάθε δέμα περιείχε τεχνικά – οικονομικά κείμενα. Η κατανόηση προϋπέθετε χρόνο άνετο. Προϋπέθετε, κυρίως, τεχνοοικονομική κατάρτιση, κατάρτιση, μάλιστα και επί διεθνούς επιπέδου, κυρίως δε επί των ευρωπαϊκώνπραγμάτων.

Προϋποτίθετο, δηλαδή, ό,τι **δεν** υπήρχε στα μέλη της Βουλής μας. Έτσι τα μνημόνια – οι ζωτικοί μας νόμοι – εψηφίζονταν, γινόντουσαν νόμοι του κράτους, χωρίς προηγούμενη κατανόησή τους από τους εθνικούς μας βουλευτές (!).

- Υπάρχει το προηγούμενο βουλευτού που δημόσια δήλωσε πως ψήφισε χωρίς να ξέρει (!!!).

- Τ' ανάλογα σημειώθηκαν στο Ηνωμένο Βασίλειο. Είναι κατ' εξοχήν η χώρα του κοινοβουλευτισμού. Κεντρικό της ζήτημα υπήρξε η οριστικοποίηση της συμφωνίας αποχώρησης από την Ενωμένη Ευρώπη. Σ' επίπεδο εμπειρογνομόνων επιτεύχθηκε συμφωνία. Και προς το τέλος της όλης διαδικασίας ανεδείχθη ιδέα **φαινή**: υποτίθεται. Τα μέλη του κοινοβουλίου ζήτησαν και τα ίδια ν' αποφανθούν επί του συνόλου των επί μέρους όρων της συμφωνίας εξόδου. Άρχισαν συζητήσεις. Ήταν ατελείωτες, εκτεινόμενες στα εκατοντάδες άρθρα της επί της αρχής συμφωνίας. Αυτής, κατ' ακρίβεια, που είχαν διαπραγματευθεί οι εμπειρογνώμονες ως εκπρόσωποι των δύο πλευρών (Ηνωμένο Βασίλειο – Ε.Ε.).

Η διαδικασία οδηγήθηκε σε αδιέξοδο (!).

Η υπέρβαση – τελικά – του αδιεξόδου πραγματοποιήθηκε ως εξής: Ο Boris Johnson σήκωσε σημαία **εξόδου υπ' ουσούδηποτε όρους**. Υπ' αυτήν τη

θέση οδήγησε τη χώρα σε γενικές εκλογές. Και υπ' αυτήν τη θεμελίωση, της υφ' οιοσδήποτε όρους εξόδου, ολοκληρώθηκε η διαδικασία.

- Ουσιαστικά, το κοινοβούλιο υποχώρησε. Ανέθεσε το ζήτημα στον Johnson (!).

Τονιστέο: Κατά την αρχή της αμοιβαιότητας και τα λοιπά κοινοβούλια των είκοσι έξι κρατών μελών edικαιούνται να ζητήσουν τα όμοια, ήτοι να λάβουν απόφαση επί του συνόλου των όρων εξόδου από την Ένωση του Ηνωμένου Βασιλείου. Εάν αυτό είχε συμβεί, το αδιέξοδο θα ήταν αδιαπέραστο. Και πάντως τα επί μέρους κοινοβούλια θ' αποφάσιζαν επί ζητημάτων, που τεχνικά δεν ήταν δυνατό να γνωρίζουν τα μέλη τους. Φερ' ειπείν: ένας Ούγγρος βουλευτής δε γνωρίζει την αλιεία στη θαλάσσια ζώνη μεταξύ Μ. Βρετανίας και Γαλλίας. Θα έπρεπε όμως να λάβει θέση ψηφίζοντας, εάν το ζήτημα ετίθετο στο κοινοβούλιό του (!!!).

- Το κύρος των εθνικών κοινοβουλίων υπονομεύουν καιρίως οι περίφημες ΜΚΟ (Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις). Κατά τρόπο δυναμικό **αντι-ποιούνται** την πολιτική εξουσία εκλεγμένων κυβερνήσεων.

Οι ΜΚΟ υπαγορεύουν πολιτική μεταναστευτική και οικολογική. Και επιβάλλουν τις απόψεις τους. Μισθώνουν πλοία και μεταφέρουν πρόσφυγες. Κατ' ακρίβεια πρόσωπα που κατά την δική τους αντίληψη πρέπει ν' αποβιβασθούν στην Ευρώπη. Οι αποτελούντες τις ΜΚΟ στερούνται δημοκρατικής νομιμοποίησης. Δεν έχουν εκλεγεί. Δεν είναι εξουσιοδοτημένοι από οιονδήποτε εκλεγμένο. Ενδύονται τον μανδύα του ιδεολόγου. Και δρουν. Περιφρονούν την κοινοβουλευτική λειτουργία. Όπως ήδη σημειώθηκε **αντιποιούνται** την εξουσία της.

- Ακόμη: Στη Γαλλία, από του 2019, έχει συμπτυχθεί κίνηση πολιτική εκτός κομμάτων. Πρόκειται για την οργάνωση υπό το όνομα **κίτρινα γιλέκα**. Κεντρικό τους αίτημα είναι το λεγόμενο **Ανακλητικό Δημοψήφισμα**. Έχει την έννοια ότι κάθε αιρετός άρχων υπόκειται σε αίτηση ανάκλησής του. Εννοείται, πριν συμπληρωθεί η θητεία για την οποία έχει εκλεγεί. Το αίτημα έχει ήδη αποδεχθεί ως εύστοχο το κόμμα των **«Ανυποτάκτων»**.

Συμπέρασμα: Η αδυναμία εξυγίανσης του κοινοβουλευτισμού είναι, για τα καθ' ημάς, **πανηγυρικά ομολογημένη**. Διαλαμβάνονται άνω υπό **IV β'** οι καταγγελίες Σαμαρά. Παριστούν το Κοινοβούλιο ως άντρο συναλλαγής, ως χαλκείο αλληλοσυγκάλυψης εγκλημάτων. Εν τούτοις και ο καταγγέλλων λύγισε υπό την πίεση του συστήματος. Ψήφισε, όπως εξηγήθηκε, αντίθετα προς τις καθαυτήριες διακηρύξεις του (!!!). Δεν κατάφερε να συμμορφωθεί προς τις πεποιθήσεις του. Ο ίδιος και το κόμμα του συμβιβάστηκαν (!!!).

- Ο Σαμαράς δεν υπήρξε βουλευτής κατά σύμπτωση. Εξελέγη νεώτατος. Ανέλαβε και τα σημαντικότερα υπουργεία των Οικονομικών και των Εξωτερικών, έπειτα και το του Πολιτισμού. Έγινε αρχηγός κόμματος. Εκπροσωπήθηκε έτσι στην Βουλή και την Ευρωβουλή. Έγινε μετά αρχηγός και μεγάλου κόμματος: της Νέας Δημοκρατίας. Πέρασε και στην πρωθυπουργία. Κινήθηκε ως ανανεωτής. Εγκατέλειψε την ανανέωση.

Ουδέποτε επιχείρησε οτιδήποτε για να καταστήσει τις **καθαρτήριες** θέσεις του πράξη. Το σύστημα δεν διορθώθηκε. **Αφομοίωσε τον διαμαρτυρόμενο (!!!).**

- Κατά τα λοιπά, το κράτος, κάθε κοινοβουλευτικό κράτος, είναι και οικονομικός οργανισμός. Οι παντός είδους μεσάζοντες παραμονεύουν.

- Αν **δεν** υπάρξει κομματική **συγκάλυψη**, κάποιοι πάνε και φυλακή. **Αναλαμβάνεται το ενδεχόμενο, ως επαγγελματικός κίνδυνος.** Οι **ηλεκτρολόγοι**, όλοι, κινδυνεύουν από **ηλεκτροπληξία**. Απλό, τόσο, είναι το ζήτημα.

- Είναι, κάπως, όπως οι εκδρομές ενός εορταστικού τριημέρου. Φεύγουν πολλοί. Όλοι ξέρουν πως κάποιοι θα υποκύψουν από τροχαίο. Όμως όλοι που – εν τούτοις – φεύγουν πιστεύουν πως τα, κατά πρόβλεψη, ατυχήματα θα συμβούν σ' άλλους (!!!).

- Τέλος, η ταχύτατα αναπτυσσόμενη διεθνική κοινωνία καθιστά **αναποτελεσματικά** τα εθνικά κοινοβούλια. Δείγμα γραφής του φαινομένου παρέχεται άνω υπό V. Έχει μετακινηθεί το κέντρο βάρους των αποφάσεων.

Όλα τα άνω είναι συνεκτιμητέα. Η συνεκτίμηση άγει σε μετωπική αμφισβήτηση της κοινοβουλευτικής αποτελεσματικότητας (!).

- Τι θα αντικαταστήσει τον κοινοβουλευτισμό δεν είναι ακόμη γνωστό. Εν πάση δε περιπτώσει του φαρμάκου προηγείται η διάγνωση της νόσου.

- Πάντως δεν πρέπει να επαναληφθεί το φιλοσοφικό σφάλμα του Marx για την εξάντληση της εξέλιξης.

Ο κοινοβουλευτισμός, μάλιστα, αυτός που έχουμε βιώσει, **δεν αποτελεί (και) το τέλος της Ιστορίας (!!!).**

ΣΑΚΗΣ ΜΟΥΜΤΖΗΣ
Συγγραφέας – Δημοσιολόγος

ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΥ ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ,
ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΣΜΟΥ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ

Η πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων, άνοιξε τα σύνορα για την κίνηση κεφαλαίων, ιδεών, πληροφοριών, ανθρώπων, εμπορευμάτων. Αυτή είναι η παγκοσμιοποίηση. Δημιουργήθηκε μέσα στην δεκαετία του '90 μια παγκόσμια κατάσταση, που ήταν πρωτόγνωρη για τις μεταπολεμικές γενιές. Δημιούργησε νέες ευκαιρίες, αλλά συγχρόνως προκάλεσε και ένα αίσθημα ανασφάλειας σε μεγάλη μερίδα πολιτών. Ήταν το άγνωστο που φόβιζε. Ένα βασικό χαρακτηριστικό της πτώσης των κομμουνιστικών καθεστώτων ήταν η δυνατότητα που δόθηκε σε εκατομμύρια κατοίκους που ζούσαν για 45 χρόνια υπό καθεστώς φόβου και ανελευθερίας, να ταξιδέψουν και να μεταναστεύσουν σε χώρες του δυτικού κόσμου.

Η διαχείριση αυτής της πρωτόγνωρης κατάστασης από τα παραδοσιακά φιλελεύθερα κράτη προκάλεσε δυσαρέσκεια σε έναν σημαντικό αριθμό πολιτών που, σε τελική ανάλυση, οδήγησε στην αμφισβήτηση της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Αυξήθηκαν οι φωνές που επισήμαναν τις αβελτηρίες της, με κύριο σημείο αιχμής αυτής της κριτικής την αναποτελεσματικότητα του κοινοβουλευτικού συστήματος. Μάλιστα οι φωνές αυτές αυξάνονται με το πέρασμα του χρόνου, καθώς ξεθωιάζει η μνήμη για την βαρβαρότητα των κομμουνιστικών καθεστώτων. Όταν ο κόσμος ήταν χωρισμένος σε δύο στρατόπεδα, ο διπολικός κόσμος, ήταν ορατή στους κατοίκους του Δυτικού κόσμου η διαφορά που υπήρχε με το σοσιαλιστικό μπλοκ. Έβλεπαν πως στην Ανατολική Ευρώπη υπήρχαν ολοκληρωτικά καθεστώτα. Η σύγκριση ήταν άμεση και έτσι η αποδοχή της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας ήταν καθολική, πλην των κομμάτων της Αριστεράς. Δηλαδή τα κομμουνιστικά καθεστώτα υπήρξαν η συγκολλητική ουσία που έδεσε τους πολίτες της Δυτικής Ευρώπης με τις κοινοβουλευτικές δημοκρατίες των χωρών τους.

Όταν έπεσαν αυτά τα ολοκληρωτικά καθεστώτα, σιγά-σιγά άρχισαν να ακούγονται φωνές αμφισβήτησης της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας στις χώρες της Δ. Ευρώπης. Αυτό ήταν επόμενο να γίνει, γιατί με την πτώση

του κομμουνισμού και την παγκοσμιοποίηση που επήλθε, υπήρξε μετάθεση εξουσιών, μετάθεση του κέντρου λήψης σημαντικών αποφάσεων σε υπερεθνικές συλλογικότητες, σε υποκείμενα των οποίων ο ρόλος σταδιακά επηρέαζε τις ζωές εκατοντάδων εκατομμυρίων ανθρώπων και φαινομενικά επηρέαζε την ποιότητα της δημοκρατίας. Ο πολίτης αισθανόταν αποξενωμένος από τα κέντρα λήψης των αποφάσεων.

Η ελεύθερη κυκλοφορία χρήματος και πληροφοριών είχε μερικές αρνητικές παρενέργειες, που επηρέασαν και επηρεάζουν την αντίληψη που έχουν οι πολίτες για τη φιλελεύθερη δημοκρατία. Αναφέρω χαρακτηριστικά τους οίκους αξιολόγησης. Από μερίδα των πολιτών θεωρούνται κακώς ως η αιτία της επιδείνωσης της οικονομικής τους κατάστασης. Πλάνη μεγάλη. Η δουλειά των οίκων αξιολόγησης είναι η προστασία των πελατών τους, των επενδυτών, θεσμικών και μη. Με την απίστευτη ταχύτητα με την οποία ρέουν τα κεφάλαια, επιβάλλεται κάποιος να αξιολογούν κράτη και επιχειρήσεις προκειμένου να προστατεύσουν τους πελάτες τους από μια κακή επένδυση. Συνεπώς οι οίκοι αξιολόγησης δαιμονοποιήθηκαν, καθώς θεωρήθηκε πως με τις παρεμβάσεις τους υποκλέπτουν εξουσίες των δημοκρατικά εκλεγμένων κυβερνήσεων. Η δε κριτική των πολιτών στρέφεται ευθέως κατά των κυβερνήσεων τους και του πολιτικού συστήματος.

Η παγκοσμιοποίηση επέφερε την ελεύθερη ροή πληροφοριών. Σε καθημερινή βάση ο κοινός νους δέχεται τεράστιο αριθμό πληροφοριών που δεν μπορεί να διαχειρισθεί κριτικά. Έτσι είναι λογικό να συγκρατεί, να αφομοιώνει και να αποθηκεύει τις πιο κραυγαλέες, τις πιο φανταχτερές, τις πιο συνωμοσιολογικές απόψεις και ερμηνείες. Η έλλειψη κριτικής σκέψης δημιουργεί το έδαφος για την καλλιέργεια της ανορθολογικής σκέψης. Της σκέψης που δεν διαθέτει στοιχεία κριτικής και αυτοκριτικής. Αυτή η σκέψη με μεγάλη ευκολία αποδίδει τις ευθύνες για ό,τι γίνεται σε εξωγενείς παράγοντες. Και ένας από αυτούς είναι και η κοινοβουλευτική δημοκρατία, που πλήττεται και για έναν πρόσθετο λόγο. Η λειτουργία της απαιτεί την κριτική σκέψη και τον ορθό λόγο, καθώς βασικό χαρακτηριστικό της είναι η ελεύθερη επιλογή. Και δυστυχώς, μεγάλες μάζες πολιτών εγκαταλείπουν και την κριτική σκέψη και τον ορθό λόγο.

Να σας υπενθυμίσω την απαξίωση που γνώρισε η κοινοβουλευτική μεταπολιτευτική δημοκρατία στην Ελλάδα, λόγω της οικονομικής κρίσης. Η ανορθολογική σκέψη μηδένισε τα πάντα. Μηδένισε το γεγονός πως για 45 χρόνια η Ελλάδα για πρώτη φορά είχε ένα δημοκρατικό πολίτευμα χωρίς εκτροπές και συνταγματικές κρίσεις. Μηδένισε το γεγονός της αδιάλειπτης

οικονομικής ανάπτυξης, που μερικές φορές επιτεύχθηκε με ανορθόδοξο τρόπο. Μηδένισε το γεγονός της ένταξης της Ελλάδος στην ΕΕ. Έτσι σήμερα διαμορφωτές της κοινής γνώμης μιλούν για το τέλος της Μεταπολίτευσης. Τραγικό λάθος. Η μεταπολιτευτική μας δημοκρατία υπάρχει και λειτουργεί. Ξεπέρασε χωρίς θεσμικές ή άλλου είδους εκτροπές, μια πρωτοφανή οικονομική κρίση. Το πολιτικό σύστημα κλυδωνίστηκε, αλλά δε βυθίστηκε. Άντεξε.

Ένα άλλο φαινόμενο, αποτέλεσμα της παγκοσμιοποίησης, είναι η μετανάστευση. Και δεν αναφέρομαι στην παράνομη μετανάστευση. Αναφέρομαι στην περίπτωση του Πολωνού υδραυλικού. Η απώλεια θέσεων εργασίας οδήγησε, με τρόπο τυφλό, στην ανάπτυξη μιας απορριπτικής αντίληψης για τη φιλελεύθερη δημοκρατία. Αυτό το παρατηρούμε κυρίως σήμερα όπου ο μετανάστης είναι ο Άλλος και που απειλεί τις αξίες και την πολιτισμική συνοχή των κρατών που τον φιλοξενούν.

Ένα άλλο σύμπτωμα της παγκοσμιοποίησης που αποσταθεροποίησε υποδορίως τη φιλελεύθερη δημοκρατία ήταν η πτώση της σοσιαλδημοκρατίας, σχεδόν σε όλη την Ευρώπη. Η σοσιαλδημοκρατία ήταν μια μεγάλη ιστορική συνιστώσα της δυτικής φιλελεύθερης δημοκρατίας μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η παγκοσμιοποίηση άνοιξε αγορές, επέτρεψε τα κεφάλαια να κινούνται ελεύθερα και, ως εκ τούτου, αύξησε τον ανταγωνισμό μεταξύ επιχειρήσεων και κρατών. Ήταν προφανές πως σε ένα τέτοιο σύστημα θα αναπτυσσόταν και ο φορολογικός ανταγωνισμός. Άμεση συνέπεια αυτού του γεγονότος ήταν πως το Κράτος Πρόνοιας – ο βασικός πυλώνας της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας – δεν θα μπορούσε να χρηματοδοτηθεί, γιατί είτε οι κυβερνήσεις έθεταν άλλες προτεραιότητες είτε γιατί η υψηλή φορολογία που το χρηματοδοτούσε ήταν εμπόδιο στην ανταγωνιστικότητα.

Είναι γνωστό πως η κοινοβουλευτική δημοκρατία έχει ως βασικό της πυλώνα το Κράτος Δικαίου. Το Κράτος Δικαίου τί είναι; Είναι η προστασία των πολιτών από την κρατική αυθαιρεσία. Είναι οι κανόνες που θέτει η ίδια η κρατική εξουσία για να θέσει θεσμικούς φραγμούς στις δραστηριότητες των οργάνων της σε σχέση με τους πολίτες. Αυτοί οι θεσμοί είναι, επόμενο, να ελέγχουν την εκτελεστική εξουσία, με αποτέλεσμα να επηρεάζεται η αποτελεσματικότητα της. Αυτό είναι ένα μειονέκτημα της φιλελεύθερης δημοκρατίας, που σταθμιζόμενο όμως με την γενεσιουργό αιτία του, δηλαδή την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων, τότε αυτό αμβλύνεται. Δηλαδή στην σύγκρουση της αποτελεσματικότητας της εκτελεστικής εξουσίας με την προάσπιση των ατομικών δικαιωμάτων, στις φιλελεύθερες δημοκρατίες, επικρατεί η προστασία των ελευθεριών του πολίτη.

Σήμερα, αναμφίβολα η κοινοβουλευτική δημοκρατία είναι καλύτερη, είναι ποιοτικότερη. Προστατεύει τις κάθε λογής μειονότητες, προστατεύει τις ταυτότητες, προστατεύει και αναδεικνύει τα κινήματα κοινωνικής κριτικής. Αν κοιτάξουμε τον πλανήτη μας θα διαπιστώσουμε πως τα κράτη που κυβερνώνται από δημοκρατικά καθεστώτα συνεχώς αυξάνονται. Μπορεί η διαφθορά να έχει και αυτή αυξηθεί, λόγω του όγκου των κεφαλαίων που διακινούνται και των πειρασμών που προκαλούν στις ανθρώπινες συνειδήσεις, αλλά μόνον στις φιλελεύθερες δημοκρατίες τιμωρούνται οι ένοχοι. Στα ολοκληρωτικά καθεστώτα δεν ακούμε για σκάνδαλα, όχι γιατί δεν γίνονται, αλλά γιατί η αποκάλυψή τους είναι αδύνατη.

Για να απαντήσω στο ερώτημα της σημερινής συζήτησης. Η δημοκρατία, μετά την πτώση του κομμουνισμού, έγινε καλύτερη. Όμως, λόγω της παγκοσμιοποίησης και των παρεπόμενων φαινομένων που προκαλούν την ανασφάλεια στους πολίτες, αυξήθηκαν αυτοί που στέκονται κριτικά μπροστά της. Βρισκόμαστε σήμερα μπροστά στο παράδοξο φαινόμενο, ενώ η φιλελεύθερη δημοκρατία γίνεται καλύτερη, να αυξάνονται αυτοί που την αμφισβητούν.

ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΦΙΛΑΝΔΡΟΣ

Ιστορικός

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ:
ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο ελληνικός εικοστός αιώνας ήταν περίοδος εδαφικής επέκτασης, εθνικής ολοκλήρωσης και μεγάλων κοινωνικών μετασχηματισμών για το ελληνικό κράτος. Η δεκαετία του '10, περίοδος πολέμου με μείζονες διπλωματικές και στρατιωτικές επιτυχίες, αλλά και με μια ηχηρή και επώδυνη καταστροφή, και ο Μεσοπόλεμος, που ακολούθησε, ορίζουν χρονικά την πολιτική ηγεμονία του Ελευθέριου Βενιζέλου στο ελληνικό πολιτικό σύστημα. Η κυριαρχική παρουσία του και η απόλυτα διχαστική επιβολή του προκάλεσαν από νωρίς τόσο τη δημιουργία μυθολογιών όσο και απόπειρες απομάγευσής.¹ Η χρονική απόσταση από την εποχή του έσβησε τα πολιτικά πάθη, αλλά δεν έσβησε το ενδιαφέρον μας γι' αυτόν. Συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο. Το ενδιαφέρον αναζωπυρώνεται διαρκώς με ποικίλες αφορμές, όπως οι πρωτοβουλίες του Ιδρύματος Ελευθερίου Βενιζέλου στην Αθήνα², οι αντίστοιχες του ομώνυμου ιδρύματος στα Χανιά, οι μονογραφίες, τα αφιερώματα³, τα συνέδρια⁴, η βιογραφία που δίνει αυτήν την περίοδο η εφημερίδα *Καθημερινή*⁵ και πολλά άλλα.

1. Βλ. Στέφανος Δ. Στεφάνου, *Ελευθέριος Βενιζέλος: Πλαστοργός Ιστορίας* (Αθήνα: Λέσχη Φιλελευθέρων, 1977)· Γεώργιος Κ. Στεφανάκης, *Χαρισματικός ηγέτης ο Ελευθέριος Βενιζέλος (Πολιτική και νόμος)* (Αθήνα: Κοινωφελές Ίδρυμα Κοινωνικού και Πολιτιστικού Έργου, 2010)· Θάνος Βερέμης, *Ελευθέριος Βενιζέλος: Ο οραματιστής του εφικτού* (Αθήνα: Μεταίχμιο, 2017)· Σωτήρης Ριζάς, *Βενιζελισμός και αντιβενιζελισμός: Στις απαρχές του Εθνικού Διχασμού, 1915-1922* (Αθήνα: Ψυχολόγος, 2019).

2. Βλ. Ιωάννης Κ. Φίλανδρος (επιμ.), *Οι πρόμαχοι του φιλελευθερισμού: Κωνσταντίνος Κ. Μητσοτάκης και Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος* (Αθήνα: Ίδρυμα Ιστορίας Ελευθερίου Βενιζέλου – Λέσχη Φιλελευθέρων, 2020).

3. Ενδεικτικά, βλ. π. *Ιστορία Εικονογραφημένη*, «Ελευθέριος Βενιζέλος», ειδική έκδοση, 2016.

4. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος» – Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών, Συνέδριο «Η ελληνική εμπορική ναυτιλία στα χρόνια του Ελευθέριου Βενιζέλου», 31 Ιανουαρίου – 1 Φεβρουαρίου 2020, Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη.

5. Νικόλαος Ε. Παπαδάκης, *Ελευθέριος Βενιζέλος: Ο άνθρωπος, ο ηγέτης* (Αθήνα:

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος σηματοδότησε το πέρασμα σε μια νέα εποχή. Μιλώντας για «πέρασμα» δεν εννοούμε όμως κάτι μονοσήμαντο. Τα «περάσματα» ήταν πολλά και αφορούσαν όλες τις διαστάσεις του δημόσιου βίου της χώρας. Πολύ γρήγορα αναδείχτηκε σε πολιτικό ηγέτη, σε εκφραστή γενικότερων τάσεων και σε διαμορφωτή μεγάλων γεγονότων. Το αντικείμενο της παρουσίας ευθυγραμμίζεται με το θέμα της σημερινής εκδήλωσης. Δημοκρατία και κομμουνισμός. Δύο φιλοσοφικά ρεύματα, δύο πολιτικά συστήματα της νεωτερικότητας, που συγκρούστηκαν μεταξύ τους στον εικοστό αιώνα. Η αντιπαλότητα αυτή, όχι αδικαιολόγητα, έχει ερμηνευτεί ιστοριογραφικά υπό το πρίσμα του ευρωπαϊκού εμφυλίου πολέμου. Ο εικοστός αιώνας ήταν ο αιώνας των ιδεολογιών και της αγωνιώδους μάχης του κοινοβουλευτισμού για επιβίωση.

ΟΙ «ΕΠΟΧΕΣ» ΤΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ

Αν σταθεί κανείς στη βιογραφία του Ε. Βενιζέλου, θα διαπιστώσει ότι πρόκειται για έναν άνθρωπο, που έζησε πολλές εποχές: από τον αλυστωτισμό της οθωμανοκρατούμενης Κρήτης του ύστερου 19^{ου} αιώνα ως τους αγώνες για τις εδαφικές διεκδικήσεις της Ελλάδας και την προσαρμογή της στη μεταπολεμική πραγματικότητα.⁶ Ο Μεγάλος Πόλεμος του 1914 λειτούργησε καταλυτικά στην πορεία της Ιστορίας. Ένας κόσμος γκρεμίστηκε και στη θέση του δημιουργήθηκε ένας άλλος. Ένας Γάλλος σχολιαστής έγραφε πως «στα μάτια ενός Γούιλσον, ενός Λούντ Τζώρτζ, ενός Κλεμανσώ, ενός Μάζαρυκ, ενός Μπένες, ενός Βενιζέλου η φυγή του Κάιζερ Γουλιέλμου και η αποχώρηση του αυτοκράτορα Καρόλου συμπλήρωναν τη φυγή του Λουδοβίκου ΙΣΤ΄... το 1918 ήταν ένα είδος ευρωπαϊκού 1792».⁷ Πριν τον πόλεμο υπήρχαν τρία

Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος» - Η Καθημερινή, 2020), ανατύπωση, τ. Α'-Δ'.

6. Αναλυτικότερα για τον συλλογισμό αυτό βλ. Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Ο φιλελευθερισμός του Βενιζέλου: Στοχοθεσία και πολιτική πράξη, 1910-1936», στο Νικόλαος Ε. Παπαδάκης, *Ελευθέριος Βενιζέλος: Η διαμόρφωση της πολιτικής σκέψης του - Ιδεολογικές αφηγηρίες και επιρροές* (Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων - Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», 2014), σσ. 143-169.

7. Mark Mazower, *Σκοτεινή ήπειρος: Ο ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας* (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2011), σ. 24.

αβασίλευτα πολιτεύματα (Γαλλία, Ελβετία, Πορτογαλία), μετά από αυτόν δεκατρία. Οι απολυταρχικές αυτοκρατορίες της Ρωσίας, της Αυστροουγγαρίας και της Υψηλής Πύλης κατέρρευσαν και στη θέση τους προέκυψαν εθνικά κράτη και κοινοβουλευτικές δημοκρατίες. Συμπληρωματικά σε αυτόν τον παραλληλισμό, από μια άλλη οπτική, μεταγενέστερη χρονικά, το 1918 ήταν ένα είδος 1989. Οι δημοκρατίες είχαν αυξηθεί θεαματικά και ο κοινοβουλευτισμός απολάμβανε την αποδοχή της φυσικής μορφής διακυβέρνησης. Τα νέα κράτη που δημιουργήθηκαν αντλούσαν την ισχύ τους από τα νεοφιλοφισθέντα συντάγματά τους, τα οποία είχαν ενστερνιστεί τις σύγχρονες φιλελεύθερες αρχές.

Ο θρίαμβος, ωστόσο, δεν κράτησε πολύ. Η άνοδος του φιλελευθερισμού αποδείχτηκε βραχύβια και εύαλπη. Η Οκτωβριανή Επανάσταση και η εδραίωση του κομμουνισμού στη Ρωσία βρέθηκε στον αντίποδα του φιλελευθερισμού. Ο κομμουνισμός ήταν πλέον το αντίπαλο δέος και η απειλή της καθεστωτικής ανατροπής καλλιέργησε την ανάπτυξη του αντικομμουνισμού. Σε πολλές περιπτώσεις οι φιλελεύθεροι ελίτ σύρθηκαν πίσω από δικτατορικές ή φασιστικές κυβερνήσεις. Αυτό συνέβη στην Ιταλία το 1922 με τον Μουσολίνι, στην Ισπανία με τον Πρίμο ντε Ριβέρα, στην Πορτογαλία με τον Σαλαζάρ, και στην Πολωνία. Η ύφεση του 1929 ευνόησε ακόμη περισσότερο αυτήν την τάση. Ενώ στις αρχές της δεκαετίας του 1920 όλοι μίλαγαν για τον θρίαμβο του φιλελευθερισμού μια δεκαετία αργότερα η συζήτηση αφορούσε την κρίση της δημοκρατίας. Ο δεξιός αυταρχισμός είχε αποκτήσει πολλούς οπαδούς και φάνταζε ως η καλύτερη απάντηση στον κομμουνισμό όσον αφορά την οργάνωση της κοινωνίας και τις οικονομικές επιδόσεις.

ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ: «ΑΝΟΡΘΩΣΙΣ»

Το αξιοθύναστο στην περίπτωση του Βενιζέλου ήταν η άμεση προσαρμοστικότητα του στο νέο κάθε φορά περιβάλλον. Με ευκολία άφηνε τη δεσμευτικότητα του παρελθόντος και εισερχόταν στις απαιτήσεις του παρόντος. Είχε την ικανότητα να διαβάζει την πραγματικότητα της στιγμής και να εδραιώνεται σε αυτήν από θέση ισχύος. Βασικό στοιχείο της μεθοδολογίας του ήταν να παρακολουθεί τις ευρωπαϊκές εξελίξεις και η αναζήτηση της καλύτερης δυνατής ευθυγράμμισης με αυτές. Αυτές οι μετακινήσεις κάθε φορά από τη μία εποχή στην άλλη, που στην περίπτωση του Βενιζέλου ήταν πολλές, δεν αναιρούν βεβαίως την προσήλωσή του σε συγκεκριμένες ιδεολογικές αρχές.

Η επανάληψη ενός ιδεολογικού πλαισίου αξιών, από το οποίο ο Βενιζέλος ουδέποτε μετακινήθηκε, μας οδηγεί στο συμπέρασμα της ενότητας του πολιτικού του προγράμματος και του πολιτικού οράματος, που είχε για τη χώρα.

Με σιγουριά μπορεί να πει κανείς πως η πολιτεία του δεν υπέφερε από δογματισμό. Αυτό είναι κατ' εξοχήν χαρακτηριστικό του φιλελευθερισμού, ο οποίος υπεραμύνεται της πολιτικής και κοινωνικής ανοικτότητας. Επιπλέον, ο Βενιζέλος ήταν ένας ρεαλιστής πολιτικός, που τον ενδιέφερε η καλύτερη δυνατή εφαρμογή της πολιτικής του. Ασφαλώς, δεν υπάρχει εδώ η δυνατότητα της εξαντλητικής περιγραφής, οπότε θα επικεντρωθούμε σε κάποια πολύ βασικά σημεία της βενιζελικής πολιτικής σκέψης. Ως προς τη μεθοδολογία της παρούσας προσέγγισης πρέπει να διευκρινιστεί πως ο Βενιζέλος δεν ήταν απλά ένας φιλελεύθερος, ένας θιασώτης του φιλελευθερισμού. Εκτός απ' αυτό, ήταν, παράλληλα, δημιουργός μιας φιλελεύθερης τάσης στο εσωτερικό του ελληνικού φιλελευθερισμού, που ιστοριογραφικά έχει αποτυπωθεί με τον όρο «βενιζελισμός».⁸ Η προσωποποίηση τάσεων ευρύτερων ιδεολογικών ρευμάτων στην Ελλάδα εξηγείται από τη χαρακτηριστική ηγεσία του προσώπου και από τις αδύναμες – προσωποκεντρικές κομματικές δομές.

Μελετώντας τον Βενιζέλο βλέπει κανείς πόσο ισχυρή ήταν η ιδέα της δημοκρατίας και του κοινοβουλευτισμού, ήδη από την εποχή που πολιτευόταν στην Κρήτη.⁹ Το 1909 ήταν μια τομή για το ελληνικό πολιτικό σύστημα. Ο Βενιζέλος δεν επιδίωξε να έλθει ως δικτάτορας, αλλά ως κοινοβουλευτικός ηγέτης. Τα ερωτήματα εδώ είναι πολλά και αναπάντητα. Ανεξάρτητα απ' αυτά, το θέμα είναι ότι ο Βενιζέλος εξέφρασε το αίτημα του αστικού φιλελευθερισμού για μεταρρύθμιση και για έναν νέο τύπο διακυβέρνησης, με νέο στελεχιακό δυναμικό και με νέες μεθοδολογίες. Το αίτημα αυτό, μετά το 1918, πήρε ευρύτερες διαστάσεις και αφορούσε, πλέον, όλη την Ευρώπη. Δεν είναι τυχαίο ότι στο απόσπασμα του Γάλλου σχολιαστή, που αναφέρθηκε παραπάνω, ο Βενιζέλος συμπεριλαμβάνεται στους μεγάλους Ευρωπαίους η-

8. Βλ. Γρηγόριος Ε. Δαφνής, *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων, 1923-1940* (Αθήνα: Ίκαρος, 1955)· Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός* (Αθήνα: ΠΕΚ, 1988).

9. Βλ. Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η πολιτική κρίσις εις την αυτόνομον Κρήτην, 1901-1906* (Αθήνα: Ίκαρος, 1974). Για μια ευρύτερη θεώρηση βλ. Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, «Η συμβολή της ευρωπαϊκής πολιτικής σκέψης στη δημιουργία του ελληνικού φιλελευθερισμού», στο Συλλογικό, *Ο φιλελευθερισμός στην Ελλάδα* (Αθήνα: Εστία, 1991), σσ. 49-73.

γέτες. Ο Βενιζέλος από τις αρχές του εικοστού αιώνα παρακολουθούσε τους Γάλλους Ριζοσπάστες και το βρετανικό Κόμμα Φιλελευθέρων.¹⁰ Παρά τις επιμέρους διαφοροποιήσεις υπήρχε σύγκλιση ως προς την κοινωνική εμβάθυνση του κοινοβουλευτισμού και τον τρόπο της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Το κράτος θα είχε κεντρικό ρόλο και θα προωθούσε μεταρρυθμίσεις από τα πάνω προς τα κάτω. Το νέο φιλελεύθερο μοντέλο ήταν ένας συνδυασμός οικονομικής ανάπτυξης και κοινωνικής δικαιοσύνης. Το κράτος θα επιχειρούσε να στηρίζει τη βιωσιμότητα μιας μεσαίας τάξης και να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις κοινωνικής κινητικότητας.¹¹

Αυτό το μοντέλο διακυβέρνησης είχε διατυπωθεί από τον Βενιζέλο στην πρώτη του εκδοχή την περίοδο 1910-1912 υπό τον γενικό όρο «ανόρθωσις». Ο Βενιζέλος εκλέχτηκε στις εκλογές της 8^{ης} Αυγούστου 1910, χωρίς να συμμετάσχει στον προεκλογικό αγώνα. Στις 30 Αυγούστου 1910 παραιτήθηκε από το αξίωμα του πρωθυπουργού της αυτόνομης Κρήτης και έξι μέρες αργότερα έφτασε στον Πειραιά.¹² Χωρίς να ηγείται κάποιου κόμματος, είχε δημιουργηθεί ωστόσο ένα πρωτόλειο πολιτικής ομάδας με τον τίτλο *Κόμμα Φιλελευθέρων* στις 22 Αυγούστου 1910, είχε κατορθώσει να συγκροτήσει μια εναλλακτική πρόταση απέναντι στα παλαιά κόμματα. Από το μπαλκόνι του *Grand Hotel* στην πλατεία Συντάγματος στις 5 Σεπτεμβρίου 1910 παρουσίασθηκε ως «σημαιοφόρος νέων πολιτικών ιδεών» και όχι ως αρχηγός νέου κόμματος. Η ομιλία αυτή είναι ένα εξαιρετικό κείμενο του ελληνικού φιλελευθερισμού.¹³ Ο Βενιζέλος, αφού αναφέρεται στη βαθιά κρίση του ελληνικού κράτους και στο αναποτελεσματικό σύστημα δικαίου, μιλάει για μια νέα ηθική της πολιτικής, για τα μεσαία και τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα και για εκσυγχρονισμό του πολιτικού συστήματος. Δεν υπόσχεται τίποτα και προαναγγέλλει την ίδρυση ενός νέου κόμματος, χωρίς να αποκαλύπτει εκείνη τη στιγμή τις πτυχές του πολιτικού προγράμματος. Σε συνέντευξή του στην εφημερίδα *Πατρίς* σε σχετική ερώτηση απαντά ότι η Βουλή είναι αναθεωρη-

10. Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Αναφορές στον Ελευθέριο Βενιζέλο* (Αθήνα: Καστανιώτης, 2014), ειδικότερα κεφ. II.

11. Αντώνης Λιάκος, *Ο ελληνικός 20ός αιώνας* (Αθήνα: Πόλις, 2019), ειδικότερα κεφ. 2.

12. Βλ. «Η αναχώρησις του Βενιζέλου», *Κήρυξ*, 8/9/1910.

13. Ελευθέριος Βενιζέλος, Ομιλία στην πλατεία Συντάγματος, 5/9/1910, στο Στέφανος Ι. Στεφάνου (επιμ.), *Τα κείμενα του Ελευθερίου Βενιζέλου*, τ. Α'-Δ' (Αθήνα: Λέσχη Φιλελευθέρων, 1981-1983), τ. Α', σσ. 173-178.

τική και δεν έχει νομοθετικό χαρακτήρα, ώστε να γίνει συζήτηση για πολιτικό πρόγραμμα. Επισημαίνει μόνο ότι το πρόγραμμά του θα είναι μεταρρυθμιστικό και θα επεκτείνεται σε όλους τους τομείς του κράτους.¹⁴ Πράγματι, το πολιτικό πρόγραμμά του θα το εκθέσει στην προεκλογική περίοδο των επόμενων εκλογών, τον Νοέμβριο του 1910.¹⁵

ΒΑΣΙΚΟΙ ΑΞΟΝΕΣ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΕΞΕΛΙΚΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Μεθοδολογική αρχή της παρούσας ανάγνωσης του Βενιζέλου είναι πως αυτός ήταν συνεχιστής του φιλελεύθερου «1821» με την έννοια πως ευαγγελιζόταν την εδαφική ολοκλήρωση και τη συγκρότηση ενός νεωτερικού κράτους. Αυτό συνεπάγεται ρήξεις απέναντι σε μια παραδοσιακή κοινωνία, όπως η «ελληνική». Οι ρήξεις, που όχι απλά δεν τις φοβήθηκε, αλλά πολιτεύθηκε μέσα από αυτές, τον έκαναν μια διχαστική προσωπικότητα. Οι βασικοί άξονες του βενιζελικού εγχειρήματος ήταν η μεταρρύθμιση και ο εκσυγχρονισμός. Ο στόχος ήταν να εξελιχθούν οι υπάρχουσες δομές και όχι να ανατραπούν.¹⁶ Η μεταρρύθμιση θα γινόταν με μια παρεμβατική πολιτική του κράτους στην οικονομία και στην κοινωνία με πολιτικές αντίστοιχες των ευρωπαϊκών κρατών, κυρίως της Αγγλίας και της Γαλλίας.¹⁷ Πτυχές αυτής της παρέμβασης ήταν η ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας, η συνταγματική αναθεώρηση, η επέκταση του κράτους (παραγωγικά έργα, εγχειοβελτιωτικά έργα στη Θεσσαλία, αγροτική μεταρρύθμιση, εκπαιδευτική μεταρρύθμιση), ο εκσυγχρονισμός της δημόσιας διοίκησης (συνταγματική θεσμοθέτηση της μονιμότητας των δημοσίων υπαλλήλων, αναδιοργάνωση κρατικών υπηρεσιών, εισαγωγή τεχνογνωσίας από το εξωτερικό), ο εξορθολογισμός των δημόσιων οικονομικών μέσω του φορολογικού συστήματος και η ενίσχυση των δικαιωμάτων του πολίτη.¹⁸

14. Ελευθέριος Βενιζέλος, Συνέντευξη, *Πατρίς*, 22/10/1910.

15. Ενδεικτικά, βλ. Ελευθέριος Βενιζέλος, Προεκλογική ομιλία στη Λάρισα, 13/11/1910, στο Στέφανος Ι. Στεφάνου (επιμ.), *Τα κείμενα*, ό.π., τ. Α', σσ. 205-206.

16. Βλ. Εμμανουήλ Κοτρίης, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ως δημιουργός του νεοελληνικού κράτους* (Αθήνα: Λέσχη Φιλελευθέρων, 1978).

17. Βλ. Μιχάλης Μ. Ψαλιδόπουλος, «Ο “νέος φιλελευθερισμός” και η οικονομική πολιτική του Ελευτέρου Βενιζέλου», στο Νικόλαος Ε. Παπαδόκης, *Ελευθέριος Βενιζέλος: Η διαμόρφωση της πολιτικής σκέψης του*, ό.π., σσ. 171-192.

18. Βλ. Σπύρος Τζόκας, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το εγχείρημα του αστικού εκσυγχρονισμού, 1928-1932: Η οικοδόμηση του αστικού κράτους* (Αθήνα: Θεμέλιο,

Ένα μέτρο προς την κατεύθυνση αυτή ήταν η σύσταση του Συμβουλίου της Επικρατείας τον Απρίλιο του 1911.¹⁹ Πέρα από την επικαιρότητα της στιγμής, αξίζει να σταθούμε στο σχετικό απόσπασμα από την ομιλία του Βενιζέλου:

«Και δεν αντιλαμβάνεσθε ποια θα είναι η ωφέλεια εκ του θεσμού τούτου εις την διαπαιδαγώγησιν εν γένει του λαού, όταν μετά τα αποτελέσματα της εφαρμογής του θεσμού τούτου επί τινά έτη ο πολίτης γνωρίση ότι έχει το δικαίωμα να προσφύγη εις δικαστικήν Αρχήν ινά ζητήση την προστασίαν των δικαίων του, τα οποία παρεβιάσθησαν υπό των διοικητικών Αρχών. [...] Τούτο ημείς ζητούμεν, ζητούμεν να καταστήσωμεν τον Έλληνα πολίτην αληθώς ελεύθερον πολίτην έχοντα δικαιώματα ου μόνον τα ατομικά τα εξασφαλιζόμενα υπό των συνταγματικών διατάξεων, αλλά και πάντα τα άλλα, τα οποία εξασφαλίζουν εις αυτόν οι κείμενοι νόμοι...».²⁰

Τέλος, μόνο ένας νέος τύπος πολιτικού κόμματος θα μπορούσε να φέρει σε πέρας το έργο της ανόρθωσης και του βενιζελικού εγχειρήματος εν γένει. Η ως τότε κομματική μεθοδολογία θεωρήθηκε ξεπερασμένη. Ο Βενιζέλος έβλεπε το κόμμα ως ένα εργαλείο, το οποίο θα παρήγαγε ιδέες και πολιτική και θα αναδείκνυε επιτελεία. Από την άλλη, ένα οργανωμένο κόμμα με ισχυρό αρχηγό, με εσωκομματικές λειτουργίες και ιδεολογικές αρχές λειτουργούσε εγγυητικά για τη δημοκρατία και για την προάσπιση των ελευθεριών. «Δεν θα κάμωμεν κοινοβουλευτικόν πολίτευμα, εφόσον δεν οργανώσωμεν ούτως ώστε να διευθύνεται από οργανωμένα πολιτικά κόμματα με ηγέτας», έλεγε το 1906 ενώπιον της Β' Κρητικής Συνέλευσης.²¹

Ο Βενιζέλος είχε ως πρότυπό του τα κόμματα αρχών των δυτικών δη-

2002)· Gunnar Hering, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα, 1821-1936*, τ. Α'-Β' (Αθήνα: ΜΙΕΤ, 2004), τ. Β', σσ. 777-817, 1142-1194· Paschalis M. Kitromilides (ed.), *Eleftherios Venizelos: The trials of Statemanship* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006).

19. Βλ. Χαρίκλεια Γ. Δημακοπούλου, «Η ίδρυσις του Συμβουλίου της Επικρατείας», στο Γιώργος Δ. Μιχαλόπουλος (επιμ.), *Με την ευκαιρία της επαναλειτουργίας του Ιδρύματος* (Αθήνα: Ίδρυμα Ιστορίας Ελευθερίου Βενιζέλου, 2015), σσ. 29-57.

20. Ελευθέριος Βενιζέλος, Ομιλία στη Βουλή, 19/5/1911, στο Στέφανος Ι. Στεφάνου, *Τα κείμενα*, ό.π., τ. Α', σσ. 263-274.

21. Ελευθέριος Βενιζέλος, Ομιλία στη Β' Κρητική Συνέλευση, 1906, στο Νικόλαος Αβραάμ, *Γνώμαι Ελευθερίου Βενιζέλου* (Πειραιάς: χ.ε., 1945), σσ. 47-48.

μοκρατιών και φιλοδοξούσε να κάνει κάτι αντίστοιχο. Η θέση ότι η ομαλή λειτουργία του κοινοβουλευτισμού είναι συνάρτηση των οργανωμένων κομμάτων επαναλαμβάνεται σταθερά στη βενιζελική σκέψη, ήδη από το 1906, όπως επισημάνθηκε μόλις παραπάνω.²² Σημαντικός κρίκος στην αλυσίδα της οργάνωσης του Κόμματος Φιλελευθέρων υπήρξε η Λέσχη Φιλελευθέρων, που εγκαινιάστηκε στις 25 Μαρτίου 1918, αμέσως μετά την επιστροφή του Βενιζέλου από το Κίνημα της Θεσσαλονίκης, στο κτίριο της οδού Μητροπόλεως στο Σύνταγμα. Ιδρυτές της Λέσχης ήταν διακεκριμένα στελέχη των Φιλελευθέρων, όπως ο Κ. Μελάς, ο Μ. Νεγρεπόντης, ο Δ. Θεολογίτης, ο Ν. Κυριακίδης, ο Ε. Χριστοδούλου κ.ά.²³

ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ

Υπάρχει διάχυτη η αντίληψη πως ο φιλελευθερισμός, ιδίως μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, ήταν πρώτα αντικομμουνιστικός και μετά δημοκρατικός. Είναι μια άποψη, που αναπαράγεται, εργαλειακά πολλές φορές, με σκοπό να πλήξει την ουσία του φιλελευθερισμού και να αναδείξει, δήθεν, το ανακόλουθο μεταξύ θεωρίας και πράξης. Το ερώτημα τί προηγείται είναι έωλο. Όλα τα φιλοσοφικά ρεύματα από τη στιγμή που δηλώνουν ότι είναι κάτι είναι λογικό να μην είναι το αντίθετό τους. Τα κοινωνικά και πολιτικά συστήματα επίσης έχουν το δικαίωμα να αμυνθούν απέναντι σε ενδεχόμενες απειλές. Είναι κάτι που συμβαίνει και θα συνεχίσει να συμβαίνει.

Προς μια πιο ειδική τοποθέτηση τώρα, αναφορικά με την περίπτωση του Βενιζέλου που μας απασχολεί εδώ, δεν μπορεί να πει κανείς ότι το παραπάνω ερώτημα μπορεί να λειτουργήσει. Ο Βενιζέλος είναι φορέας ενός συγκροτημένου φιλελευθερισμού, που εκείνο που τον ενδιαφέρει πρωτίστως είναι τόσο η δημοκρατικότητα όσο και η σταθερότητα του καθεστώτος.²⁴ Δεν ήταν αδιάφορος απέναντι στις απειλές και στους πιθανούς κινδύνους. Από νωρίς, ήδη το 1911, αναγνωρίζει τις κοινωνικές αδυναμίες του συστήματος

22. Πρβλ. Ελευθέριος Βενιζέλος, Ομιλία στη Λέσχη Φιλελευθέρων, 1/2/1930, στο *Ελεύθερον Βήμα*, 14/2/1930.

23. Βλ. Ελευθέριος Βενιζέλος, Ομιλία στα εγκαίνια της Λέσχης Φιλελευθέρων, 28/3/1918, στο Στέφανος Ι. Στεφάνου (επιμ.), *Ελευθερίον Βενιζέλου: Πολιτικά Υποθήκαι*, τ. Α'-Β' (Αθήνα: Λέσχη Φιλελευθέρων, 1969), τ. Α', σσ. 162-164.

24. Ελευθέριος Βενιζέλος, Προεκλογική ομιλία στη Θεσσαλονίκη, 1928, στο Στέφανος Ι. Στεφάνου, *Τα κείμενα*, ό.π., τ. Δ', σσ. 467-468.

και τη επιρροή που έχουν οι «ανατρεπτικές» ιδέες [ενν. τις κομμουνιστικές] στα εργατικά στρώματα. Συγκεκριμένα, στις 19 Μαρτίου του 1911 στη Βουλή αναφέρεται στο κοινωνικό ζήτημα ως τη μεγάλη απειλή των αστικών καθεστώτων του εικοστού αιώνα.²⁵ Ο πιο ενδεδειγμένος τρόπος αντίδρασης είναι το κράτος, το οποίο οφείλει πλέον να προσαρμοστεί στα νέα δεδομένα και να αποκτήσει έναν διαφορετικό ρόλο, δηλαδή παρεμβατικό. Ένας τέτοιος τρόπος παρέμβασης είναι η ρύθμιση του εργασιακού περιβάλλοντος μέσω μιας φιλεργατικής νομοθεσίας και η δημιουργία συνθηκών ευημερίας.²⁶

Η άνοδος του μπολσεβικισμού θα αλλάξει τις ισορροπίες και θα κάνει τις όποιες απειλές πιο απτές.²⁷ Στο εσωτερικό της χώρας συγκροτήθηκε ένα κομμουνιστικό κόμμα, το οποίο στα μέσα της δεκαετίας του 1920 αποδέχθηκε την απόφαση της Κομιντέρν για μια ανεξάρτητη (δηλ. βουλγαρική) Μακεδονία στο πλαίσιο μια βαλκανικής κομμουνιστικής ομοσπονδίας. Ο αστικός κόσμος έβλεπε την οργάνωση του εγχώριου κομμουνισμού ως μια απειλή τόσο κοινωνική όσο και εθνική.²⁸ Την ίδια περίοδο το ελληνικό κράτος άρχισε να θεσμοθετεί τα πρώτα αντικομμουνιστικά μέτρα.²⁹ Προέκταση του πλαισίου αυτού ήταν ο νόμος 4229/1929, το περίφημο «ιδιώνυμο». Ο νόμος προέβλεπε ποινή φυλάκισης σε όποιον επιδίωκε την ανατροπή του κοινωνικού συστήματος.³⁰ Ήταν ένας νόμος που δέχθηκε σοβαρές επικρίσεις, επειδή τιμωρούσε ιδέες με χρήση όρων που νομικά ήταν αόριστοι. Κατά τη συζήτηση του σχετικού νομοσχεδίου στη Βουλή ο Βενιζέλος υπεραμύνθηκε της αναγκαιότητάς του λέγοντας ότι

25. Ελευθέριος Βενιζέλος, Ομιλία στη Βουλή, 19/3/1911, στο Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, *Συνεδρίασης 19^{ης} Μαρτίου 1911*.

26. Βλ. Αντώνης Λιάκος, *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: Το Διεθνές Γραφείο Εργασίας και η ανάπτυξη των κοινωνικών θεσμών* (Αθήνα: Εμπορική Τράπεζα Ελλάδος, 1993).

27. Γιώργος Λεονταρίτης, *Το ελληνικό σοσιαλιστικό κίνημα κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο* (Αθήνα: Εξάντας, 1978)· Άγγελος Γ. Ελεφάντης, *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης: ΚΚΕ και αστισμός στον Μεσοπόλεμο* (Αθήνα: Θεμέλιο, 1979).

28. Βλ. Αναστασία Ι. Μητσοπούλου, *Ο ελληνικός αντικομμουνισμός στον «σύντομο 20ό αιώνα»: Όψεις του δημόσιου λόγου στην πολιτική, στην εκπαίδευση και στη λογοτεχνία* (Αθήνα: Επίκεντρο, 2014).

29. Βλ. Δημήτρης Μπαχάρας, «Μελετώντας τις απαρχές του αντικομμουνισμού: Τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1920 στην Ελλάδα», *Μνήμων*, 29 (2011):175-198.

30. Βλ. Νικόλαος Κ. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, 1922-1974: Όψεις της ελληνικής εμπειρίας* (Αθήνα: Θεμέλιο 1983), σσ. 58-65.

«το νομοσχέδιον δεν επιδιώκει να κτυπήσῃ τον κομμουνισμόν. Το νομοσχέδιον επιδιώκει να κτυπήσῃ τους οπαδούς της Γ' Διεθνούς, τον μπολσεβικισμόν και όχι τον κομμουνισμόν. [...] Ενώ με την λέξιν «μπολσεβικισμός» την υποστήριξιν της γνώμης ότι το κοινωνικόν καθεστώς πρέπει ν' ανατραπῇ δια της βίας από μίαν μικρὴν μειοψηφίαν. [...] Δια την αρχήν του νομοσχεδίου δεν υπάρχει φιλελεύθερος ο οποίος δύναται να δώσῃ ψήφον αρνητικόν».³¹

Ο νόμος ήταν σίγουρα αμφιλεγόμενος, εν τέλει ήταν και αναποτελεσματικός. Δεν μπορεί, ωστόσο, να ακυρώσει τον φιλελευθερισμό του Βενιζέλου. Αρκεί να συνεκτιμηθεῖ ότι αντίστοιχα αντιφιλελεύθερα νομοθετήματα εμφανίστηκαν και σε άλλες δυτικοευρωπαϊκές χώρες εκείνη την περίοδο. Η άποψη ότι η άμυνα του δημοκρατικού πολιτεύματος πρέπει να ξεκινάει από τη θεωρία του κομμουνισμού, η οποία μίλαγε ανοικτά για βίαιη ανατροπή του κοινωνικού καθεστώτος, ήταν η κυρίαρχη μεθοδολογία του αστικού κόσμου κατά τον Μεσοπόλεμο. Ο Βενιζέλος επίσης έβαζε μια ακόμη παράμετρο, η οποία διαφεύγει συνθήως της προσοχής. Φοβόταν ότι δημιουργούνταν οι συνθήκες ενός νέου εμφυλίου πολέμου, ο οποίος πράγματι συνέβη μια δεκαετία αργότερα.³² Από το 1929 και μετά η δημοτικότητα των δημοκρατιών έφθινε διαρκώς λόγω της αδυναμίας τους να διαχειριστούν τα κοινωνικά ελλείμματα του οικονομικού συστήματος.³³ Ήταν η εποχή των ουτοπιών. Ο Βενιζέλος δεν υποτίμησε τη θελκτικότητα του κομμουνισμού. Αν και η λήψη αστυνομικών μέτρων ήταν αναγκαία, ο Βενιζέλος δε θεωρούσε ότι αυτά είναι αρκετά. Το μείζον για τον δυτικό πολιτισμό ήταν να γίνουν «διορθώσεις» (δηλ. μεταρρυθμίσεις) του αστικού καθεστώτος.³⁴

Στο τέλος της πολιτικής του διαδρομής, ιδίως μετά την αποχώρησή του από την εξουσία, αγωνιούσε για το μέλλον της δημοκρατίας. Έβλεπε ότι το

31. Ελευθέριος Βενιζέλος, Ομιλία στη Βουλή, 30/5/1929, στο Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, *Συνεδρίασης 30ής Μαΐου 1929*. Πρβλ. Κόμμα Φιλελευθέρων, *Το έργο της κυβερνήσεως Βενιζέλου κατά την τετραετίαν 1928-1932* (Αθήνα: Κόμμα Φιλελευθέρων, 1932), σσ. 176-177.

32. Ελευθέριος Βενιζέλος, Δηλώσεις, *Ελεύθερον Βήμα*, 9/5/1929.

33. Mark Mazower, *Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του Μεσοπολέμου* (Αθήνα: MIET, 2002).

34. Ελευθέριος Βενιζέλος, Ομιλία στη Βουλή, 3/4/1929, στο Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, *Συνεδρίασης 3^{ης} Απριλίου 1929*.

μέλλον ήταν δυσχερές. Το 1934 διατύπωσε κάποιες σκέψεις για τη σύνταξη της δημοκρατικής πολιτείας, τις οποίες εξέδωσε το 1948 ο καθηγητής Νικόλαος Τωμαδάκης σε ολιγοσέλιδο φυλλάδιο μέσω της εφημερίδας *Ελευθερία*. Ο Βενιζέλος αντιλαμβάνεται ότι η δεκαετία του 1930 αποσταθεροποιεί τις δημοκρατίες. Η νέα παράμετρος που μπαίνει – κι εδώ είναι το ουσιαστικό – είναι η ανάδυση μια εσωτερικής απειλής: της δημαγωγίας. Με σημερινά λόγια, του λαϊκισμού. Είναι εμφανής η αγωνία του Βενιζέλου, όταν ζητάει από τους επιγόνους του να μην εγκαταλειφθούν οι δημοκρατικές αρχές:

«Τα προβλήματα που εγέννησεν η μεταπολεμική εποχή και η επακολουθήσασα μετά το 1929 παγκόσμιος κρίση, επέβαλον την ανάμειξιν του κράτους εις την διεύθυνσιν της εθνικής οικονομίας. Δια την διεύθυνσιν ταύτην το κοινοβουλευτικόν κράτος ήτο κάκιστα παρασκευασμένον. Ως εκ της επεκτάσεως δε της δράσεως του, τα κακά του κοινοβουλευτισμού απέβησαν μεγαλύτερα και καταφανέστερα. Μόνον πολιτικά κόμματα των οποίων την δράσιν εμπνέει η εξυπηρέτησις του κοινού συμφέροντος, θα ηδύναντο να προφυλάξουν το κοινοβουλευτικόν κράτος από την πολιτικήν χρεωκοπίαν, την οποίαν επιφέρει η βασιλεία της δημαγωγίας. Αλλ' η θεραπεία των κακών του κοινοβουλευτισμού δεν δύναται να ζητηθή από την εγκατάλειψιν των δημοκρατικών αρχών».³⁵

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Για τον Ελευθέριο Βενιζέλο μπορεί να έχουν γραφτεί πάρα πολλά, αλλά η συγγραφική παραγωγή δε θα σταματήσει ποτέ να ασχολείται μαζί του. Δεν είναι μόνο οι προσεγγίσεις που μπορεί να διαφέρουν και οι εποχές που προσθέτουν νέα κάθε φορά ερωτήματα, αλλά και το γεγονός πως πολλές πτυχές είναι υποφωτισμένες. Ειπώθηκε παραπάνω πως ο Βενιζέλος ήταν ο δημιουργός, ο ηγέτης μιας τάσης του ελληνικού φιλελευθερισμού. Ένα μεγάλο θέμα για μια μελλοντική συζήτηση είναι η σχέση του Βενιζέλου με τον βενιζελισμό. Οι «νόμιμοι» πολιτικοί του κληρονόμοι ήταν πολλοί και ο καθένας τους, τα πρώτα χρόνια τουλάχιστον μετά τον θάνατό του, διεκδίκησαν το πρωτείο της αυθεντικής διαδοχής. Η κατάτμηση του βενιζελισμού μόνο ως

35. Νικόλαος Β. Τωμαδάκης (επιμ.), *Ελευθερίου Κ. Βενιζέλου: Ανέκδοτοι σκέψεις περί συντάξεως της πολιτείας* (Αθήνα: Ελευθερία, 1948), σ. 14.

φυσική συνέπεια μπορεί να ειπωθεί. Το κόμμα αρχών, που ο Βενιζέλος είχε οραματιστεί ήδη από το 1910, στην πράξη δεν μπόρεσε να λειτουργήσει ποτέ.

Εκείνο, όμως, που λειτούργησε ήταν η εμπέδωση ενός σταθερού πλαισίου αρχών. Τα παραδείγματα είναι πολλά και ανιχνεύσιμα. Η ιδρυτική διακήρυξη του Δημοκρατικού Κόμματος του Γεωργίου Παπανδρέου, το 1935, εκκινούσε από την αναφορά πως το νέο κόμμα προερχόταν από το Κόμμα Φιλελευθέρων και κατέληγε με τη ρήση πως το κοινωνικό του πιστεύω είναι «μετακαπιταλιστικό» και «μετακομμουνιστικό», δηλαδή σύνθεση ατομικής ελευθερίας και κοινωνικής δικαιοσύνης σε περιβάλλον δημοκρατικό και καπιταλιστικό.³⁶ Η ανάγκη για σύνθεση των αξιών αυτών επαναλαμβάνεται, μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, από τους Φιλελεύθερους διαδόχους, όπως ο Θεμιστοκλής Σοφούλης και ο Σοφοκλής Βενιζέλος.³⁷ Τέλος, ένας νεαρός βουλευτής, στην αρχή της πολιτικής του σταδιοδρομίας, ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης, με συγγενική σχέση με τον Βενιζέλο, θα κρίνει πως η εποχή, το 1946, χρειάζεται έναν νέο «Βενιζέλο». Σε άρθρο, που υπογράφει ο ίδιος, στον *Κήρυκα των Χανίων*, για το μνημόσυνο των δέκα χρόνων από τον θάνατο του Βενιζέλου γράφει:

«Έχει πολλές ομοιότητες η σημερινή εποχή με την περίοδο του 1910, όταν ο Βενιζέλος εκλήθη για να αναλάβει στα χέρια του την τύχη της Ελλάδας. Είναι και σήμερα σαν και τότε, η αρχή μιας νέας καινούργιας εποχής. [...] Ενστικτωδώς αισθάνεται [ενν. ο λαός] την ανάγκη για κάτι καινούργιο. Ποιος όμως θα του δείξει τον δρόμο γι' αυτό; [...] Η πίστης σ' αυτά που ο Βενιζέλος επέστευε ως της είναι [ενν. της πατρίδας] οδηγός. Η πίστης εις την Ελλάδα, εις τον Ελληνικό λαό, εις τις αιώνιες ηθικές αξίες του ανθρωπισμού, της δικαιοσύνης, της ελευθερίας, η πίστης εις την πρόοδο και εις τον αγώνα».³⁸

36. Βλ. Το Δημοκρατικόν Κόμμα, *Ιδρυτική διακήρυξη*, 1935.

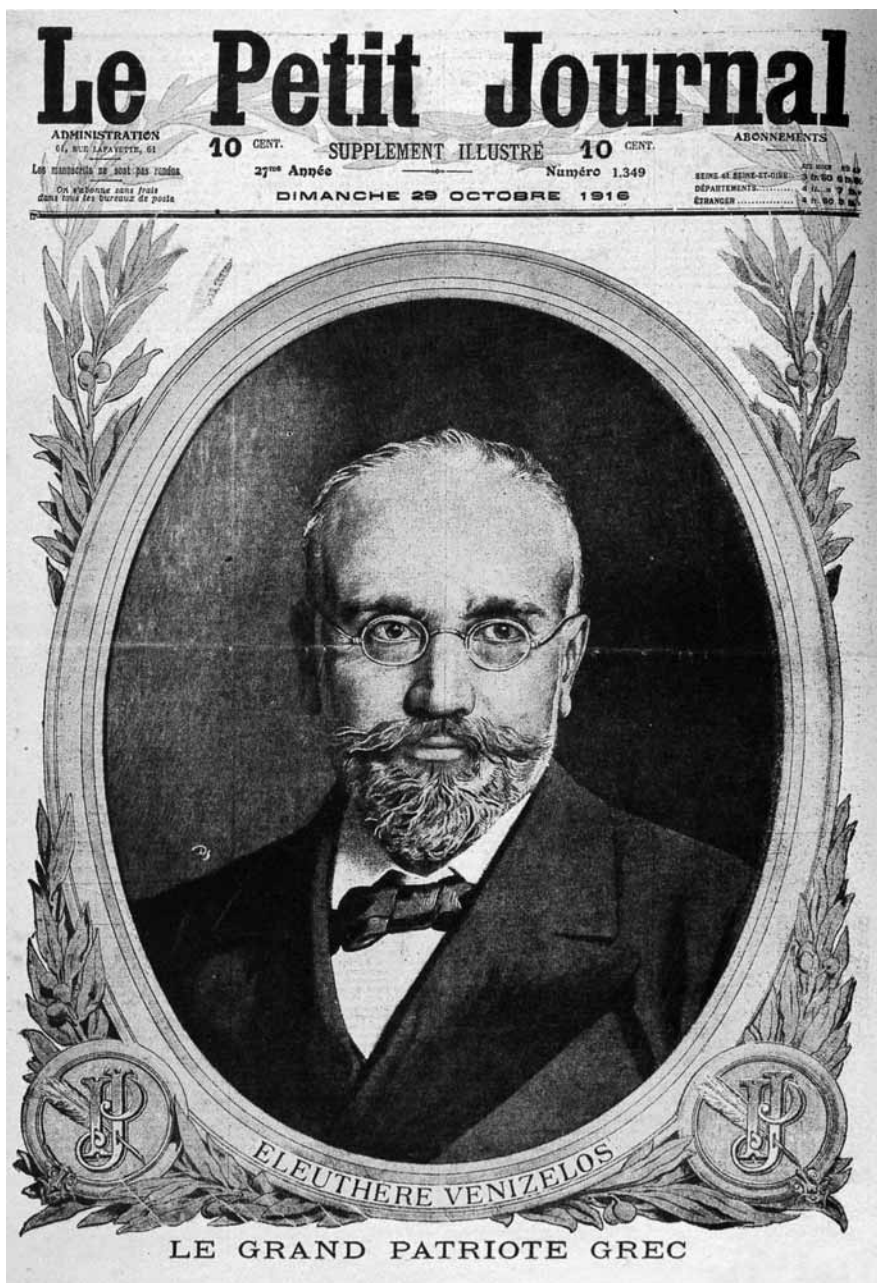
37. Βλ. Θ. Σοφούλης, Ομιλία στη Βουλή, 18/5/1946, στο *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, Συνεδρίαση 18^η Μαΐου 1946*, σσ. 25-27.

38. Βλ. Κωνσταντίνος Κ. Μητσοτάκης, «Στο δεκάχρονο μνημόσυνό του», *Κήρυξ*, 17/3/1946. Στο πρωτοσέλιδο, στο κέντρο του φύλλου, φιλοξενείται φωτογραφία του Ελευθερίου Βενιζέλου στο Κολυμπάρι Χανίων συνοδευόμενο από τον Κυριάκο Μητσοτάκη, πατέρα του γράφοντα.

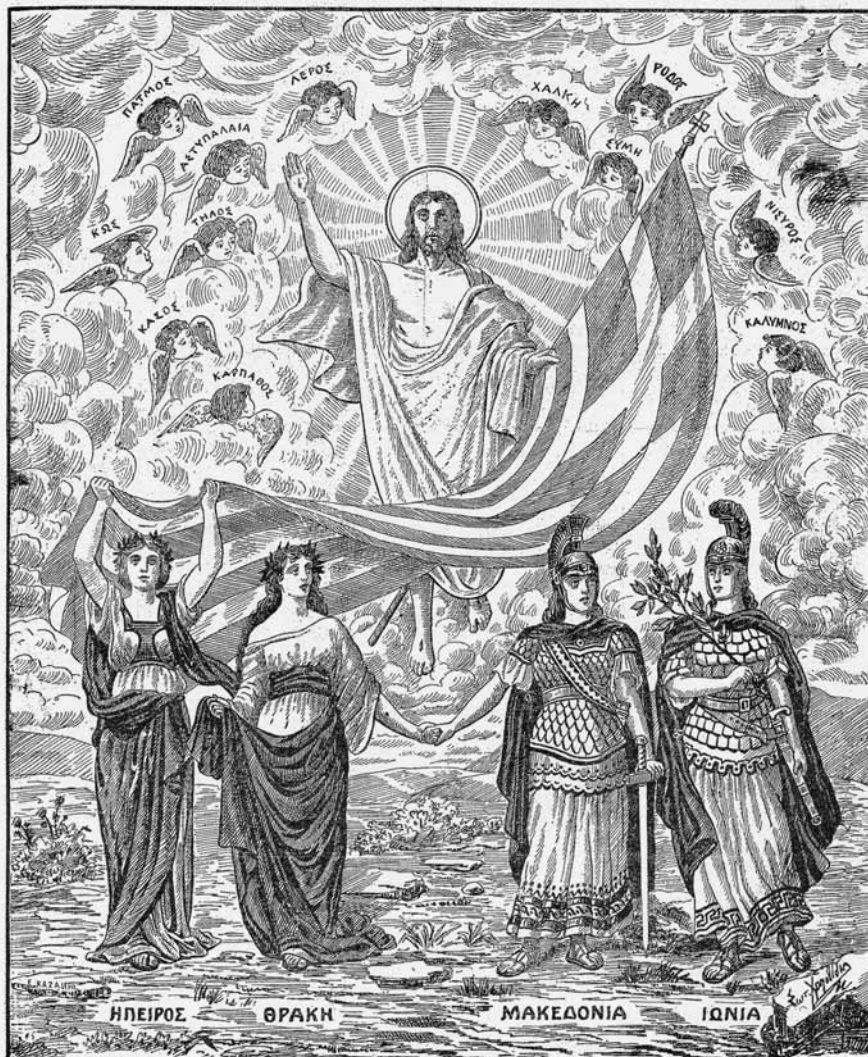
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Σκίτσο Ελευθέριου Βενιζέλου

Le Petit Journal, 29/10/1916

Αστήρ, 6/4/1920

[illegible]

Πατρίς, 5/11/1920

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ιωάννης Κ. Φίλανδρος	
Πρόλογος	7
Γεώργιος Κ. Στεφανάκης	
Κομμουνισμού κατάρρευση, κοινοβουλευτισμού προοπτική	9
Σάκης Μουμτζής	
Κομμουνισμού κατάρρευση, κοινοβουλευτισμού προοπτική	35
Ιωάννης Κ. Φίλανδρος	
Ελευθέριος Βενιζέλος: Δημοκρατία και κομμουνισμός ...	41
Παράρτημα	55

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ

ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΥ ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ,
ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΣΜΟΥ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ
ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ ΜΕ ΑΠΛΑ ΤΗΣ ΜΟ
ΝΟΤΥΡΕ ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟ
«ΑΝΑΓΡΑΜΜΑ» ΤΟ ΟΠΟΙΟ ΕΙΧΕ ΚΑΙ ΤΗ
ΦΡΟΝΤΙΔΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΤΟΥ ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑ
ΣΜΟ ΤΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΕΥ
ΘΕΡΙΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ. ΤΗΝ ΕΚΔΟΣΗ ΕΠΙ
ΜΕΛΗΘΗΚΕ Ο ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΦΙΛΑΝΔΡΟΣ

